

Bergkunstplan for Nordland 2009

Nordland Fylkeskommune
Kultur- og miljøavdelingen
Kulturminner i Nordland

INNHold

1. BAKGRUNN OG MÅLSETTING	2
2. BERGKUNST, VERN OG FORVALTNING	3
2.1 Bergkunst i ”Fortellinger om Nordland”	3
2.2 Bergkunstforvaltningen i et historisk perspektiv.....	4
2.3 Dagens ansvarsfordeling og sentrale begreper i bergkunstskjøtselen	5
2.4 Sikring av bergkunst gjennom Bergkunstprosjektet og senere	6
2.5 Mål og behov for en bergkunstplan for Nordland.....	8
3. SENTRALE PROBLEMSTILLINGER I BERGKUNSTFORVALTNINGEN	9
3.1 Hvor sårbar er bergkunsten?.....	9
3.2 Hva er vernets mål og hvordan påvirker dette vernet?.....	10
3.3 Bruke eller forbruke bergkunsten?	13
3.4 Den vanskelige formidlingen	14
3.5 Fra teori til praksis.....	16
4. NORDLANDS BERGKUNST I FORTID OG NÅTID	18
4.1 Bildene	18
4.2 Bergkunsten i fortiden.....	19
4.3 Bergkunsten i nåtiden.....	21
4.3.1 Den slipte bergkunstens bevaringstilstand.....	21
4.3.2 Hulemalerienes bevaringstilstand.....	23
4.3.3 Helleristingenes bevaringstilstand.....	25
4.3.4 Bergkunst tilrettelagt for publikum	26
5. NORDLANDS BERGKUNST I FREMTIDEN	28
5.1 Overordnede mål i bergkunstforvaltningen i Nordland	28
5.2 Prinsipper for bergkunstskjøtsel; pleie og konservering	30
5.3 Prinsipper for bergkunstskjøtsel; formidling og tilrettelegging for publikum	31
6. HANDLINGSPLAN OG VIRKEMIDLER	34
6.1 Strategier og prioriteringer i forvaltning av den slipte bergkunsten	34
6.2 Strategier og prioriteringer i forvaltning av hulemaleriene.....	35
6.3 Strategier og prioriteringer i forvaltning av helleristingene.....	36
6.4 Strategier og prioriteringer i bergkunstformidlingen	37
6.5 Iverksetting, oppfølging, og finansiering	38
ANVENDT LITTERATUR.....	39

Forside: Slipte bergkunst fra Leiknes i Tysfjord

Foto: Vegar Moen

Øvrige foto i planen: Nordland fylkeskommune eller angitt

1. Bakgrunn og målsetting

Nordlands bergkunst består av bilder hogd, slipt eller malt i berg for mellom ca. 9000 og 2000 år siden. Bergbildene vekker stor interesse hos både publikum og fagfolk, samtidig som det knytter seg mange problemstillinger til vern og bevaring av disse kulturminnene. Den norske bergkunstens tilstand har vakt bekymring innen kulturminnevernet over flere tiår. I 1993 ble temaet tatt opp i Stortingets spørretime (15.12.1993 spørsmål nr. 9) og miljøvernministeren tok fatt i problemstillingen. På denne bakgrunn ble *Riksantikvarens Bergkunstprosjekt – Sikring av bergkunst 1996-2005* (Bergkunstprosjektet) initiert, med årlige bevilgninger fra Miljøverndepartementet. I Stortingsmelding nr. 16 (2004-2005) "Leve med kulturminner" ble det lagt opp til at satsingen på sikring av bergkunst skal videreføres og videreutvikles for å sikre resultatene av prosjektet. Siden prosjektets avslutning i 2005 har det blitt avsatt årlige midler til sikring av bergkunst og andre automatiske fredete kulturminner over Statsbudsjettet kapittel 1429, post 72.6. Fylkeskommunen og Sametinget har hovedansvar for skjøtsel av automatisk fredete kulturminner i Nordland. Skjøtsel omfatter i denne sammenheng både vern, bevaring og formidling. Skjøtsel av fylkets forhistoriske bergkunst er imidlertid Nordland fylkeskommune ansvar, i samforståelse med landsdelsmuseene Tromsø Museum - Universitetsmuseet og NTNU Vitenskapsmuseet, og Sametinget.

Nordland Fylkesting vedtok i april 2006, FT-sak 33-06, *Bergkunstplan for Nordland 2006-2008*. Planen må ses i lys av generelle mål og virkemidler nedfelt i "*Fortellinger om Nordland - Kulturminneplan for Nordland 2002-2006*", vedtatt av Fylkestinget i april 2002, FT-sak 33-02. Kulturminneplanens handlingsplan punkt 6.5 fremhever spesielt skjøtsel og formidling av bergkunst som en prioritert oppgave, og fastslår at det i planperioden skal utvikles en egen temaplan for bergkunst i Nordland. På denne bakgrunn ble *Bergkunstplan for Nordland 2006-2008* utarbeidet¹, med formål å:

- Definere kortsiktige og langsiktige mål, prinsipper og prioriteringer i skjøtselen av bergkunst i Nordland
- Være et hjelpemiddel for Fylkeskommunens fagpersonell i håndhevingen av bergkunstskjøtselen
- Fungere som et informasjonsredskap overfor andre berørte parter i bergkunstskjøtselen i Nordland

Bergkunstplan for Nordland 2006-2008 hadde en planlagt virketid på tre år med påfølgende rullering. Det er gjennomført en revisjon av planen som grunnlag for en ny planperiode. *Bergkunstplan for Nordland 2009* viderefører sentrale målsettinger, prioriteringer og handlingsplan fra forrige planperiode med justeringer for tidsmessighet, regionale og nasjonale prioriteringer, gjennomførte tiltak og erfaringer fra disse. Planen behandler forvaltningshistorikk, gjeldende regelverk og ansvarsfordeling i bergkunstforvaltningen. Videre drøftes sentrale problemstillinger i forvaltning og skjøtsel av bergkunst som kulturminne, og det gis en faktisk beskrivelse av Nordlands bergkunst og dens situasjon. På dette grunnlag defineres kortsiktige og langsiktige mål, prinsipper og prioriteringer for bergkunstforvaltningen i Nordland. Erfaringene fra første planperiode har vist at for å oppnå langsiktige mål i bergkunstskjøtselen er det hensiktsmessig at planen får utvidet sin virketid fra tre til ti år. Det vil bli utført løpende faglig rullering i planperioden. Revidert plan legges frem for Nordland Fylkesting etter ti år.

¹ Bergkunstplan for Nordland 2006-2008 ble utarbeidet på oppdrag for Nordland fylkeskommune av arkeolog Eva Walderhaug Sætersdal, Universitetet i Bergen.

2. Bergkunst, vern og forvaltning

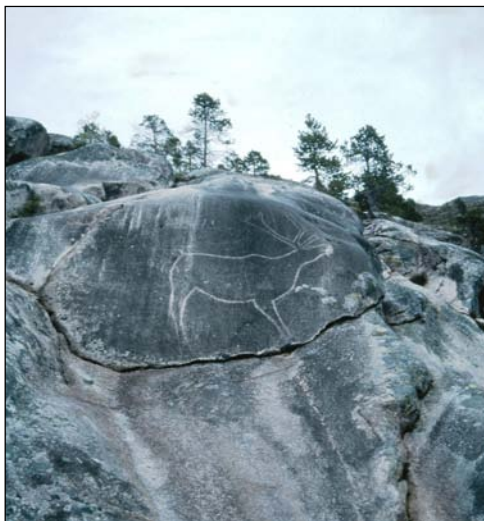
2.1 Bergkunst i ”Fortellinger om Nordland”

Fortellinger om Nordland. Kulturminneplan for Nordland 2002-2006 definerte følgende hovedmål for kulturminnevernet:

- *Skape oppslutning om verdiane kulturminner og kulturmiljøer har som fortellere*

Planen søker å oppnå dette gjennom fokus på følgende delmål:

- *Fremheve betydningen av kulturminner som uttrykk for prosesser over tid*
- *Frembringe fortellinger om Nordland som grunnlag for refleksjon over regional selvforståelse så vel som tilhørighet i det globale samfunn*

Slipt bergkunst i Lødingen. Kunsten kan fortsatt oppleves der den en gang ble laget – i den mektige Nordlandsnaturen.

Planen fremhever helhetlig forståelse av kulturminner, sammenhenger og prosesser som har bidratt til å forme Nordland frem til i dag, og som utgjør *fortellingene* om Nordland. Planen sier videre:

”Skal fortellingene formidles *må kulturminner av regional verdi identifiseres og bevares*. Kulturminner har betydning for vår egen selvforståelse, men også for tydeliggjøringen av særtrekk som plasserer Nordland i en større nasjonal og global sammenheng. Dette er ikke nødvendigvis to like størrelser. Derfor må det samtidig skapes bevissthet omkring *bevaring*

og formidling av kulturminner av nasjonal og internasjonal verdi. Sentrale redskaper i dette arbeidet vil være utvikling av målrettede plandokumenter og prosjekter.”

I Kulturminneplan for Nordland 2002-2006 beskrives Nordlands bergkunst på følgende måte:

”**Bergkunst** hogd, slipt eller malt i berget for mellom 9000 og 3000 år siden er en uttrykksform som viser til unike særtrekk ved Nordland men samtidig er del av et felles globalt uttrykk. Å risse og male bilder i berget er noe mennesker på alle kontinenter har gjort til alle tider. Nordlands *slipte bergbilder* – dyreavbildninger i full størrelse slipt inn i fjellet – er i form og teknikk annerledes enn bergkunst noe annet sted i verden. Bildene omfattes derfor av økende interesse hos besøkende fra inn- og utland. Tilknytningen til den vakre og dramatiske Nordlandsnaturen gjør opplevelsen ekstra sterk. I denne sammensetningen av natur og kultur ligger også et dilemma for bildenes bevaring – berget forvitrer og linjene viskes ut eller gror til. Slitasje fra mennesker bidrar også. Bergkunsten oppleves som en svært direkte uttrykksform som formidler fortidsmenneskers tro og ideer – og dermed en nærhet til individene som laget bildene. Samtidig er det spørsmålene knyttet til fortidens tro og tanker forskerne har størst problemer med å gi svar på. Bildene inviterer derfor hele tiden til nye lesninger.”

Bergkunst skaper møtepunkter over landegrensene gjennom sin globale karakter. Vegar Moen har fotografert hulekunst på Sicilia som ledd i prosjektet "Bergkunst i Europas ytterkant" som ble koordinert av Nordland Fylkeskommune med finansiering fra Nordkalottrådet. Foto: Vegar Moen.

Bergkunsten er altså et meget tydelig eksempel på et kulturminne med regionale, nasjonale og globale særtrekk, som tiltrekker seg oppmerksomhet og interesse på alle tre plan. Videre reflekterer bergkunsten gjennom sin skapelse

og endring, bruk og gjenbruk i fortid og nåtid, at den ikke er et statisk fenomen, men hele tiden inngår i historiske prosesser og utviklinger. Bergkunsten har derfor fått spesiell oppmerksomhet i Kulturminneplan for Nordland 2002-2006², der skjøtsel og formidling av bergkunst ble fremhevet som en spesielt prioritert oppgave.

2.2 Bergkunstforvaltningen i et historisk perspektiv

Lov av 9. juni 1978 nr. 50 med senere endringer; *Kulturminneloven* utgjør, sammen med Lov av 14. juni 1985 nr. 77 med senere endringer; *Plan- og bygningsloven*, det sentrale lovgrunnlaget i dagens kulturminneforvaltning og dermed også for forvaltningen av bergkunsten som kulturminne. Omorganiseringen av kulturminneforvaltningen på slutten av 1980-tallet medførte en ansvarsforskyvning mellom Miljøverndepartementet, Riksantikvaren og Fylkeskommunen. Som følge av *St. meld 39, Om bygnings og fornminnevernet*, ble fylkeskommunene fra 1990 delegert myndighet etter Kulturminneloven og ble saksbehandlende førsteinstans i en rekke saker. Fylkeskommunen og daværende Samisk Kulturminneråd fikk bl.a. myndighet etter Kulturminnelovens § 11a til å "søke etter, registrere, avbilde, holde i stand, restaurere, bygge opp igjen, flytte og gjerde inn automatisk fredete kulturminner og gjøre de tiltak som trengs til pleie og anskueliggjørelse av dem, herunder rydde området omkring".

Gjennom *endring i forskrift om faglig ansvarsfordeling m.v. etter Kulturminneloven* av 1.1.2001 fikk både Riksantikvaren, fylkeskommunene, Sametinget og de arkeologiske landsdelsmuseene myndighet til å søke etter og registrere automatisk fredete kulturminner etter Kulturminnelovens § 11a. Myndighet til å gi tillatelse til *inngrep* i automatiske fredete kulturminner etter Kulturminnelovens § 8 er lagt til Riksantikvaren.

Kommunene har gjennom forvaltning av Plan- og bygningsloven hovedansvar for arealplanlegging og håndheving av arealplaner gjennom byggesaksbehandling, noe som også har konsekvenser for kulturminnene, deriblant bergkunsten.

² Planen skal rulleres i 2009.

Gjennom Riksantikvarens nasjonale bergkunstprosjekt *Sikring av bergkunst 1996-2005* (*Bergkunstprosjektet*) ble vern og bevaring av norsk bergkunst satt ytterligere på dagsorden.

2.3 Ansvarsfordeling og sentrale begreper i bergkunstskjøtselen

I forbindelse med Bergkunstprosjektet utarbeidet Riksantikvaren et eget notat som gjorde rede for "Begreper, oppgaver, roller og ansvarsfordeling i forvaltning av bergkunst" (Riksantikvaren 2000) ettersom det "kan være vanskelig å avgjøre oppgavefordeling når flere forvaltningsnivåer er rette myndighet når det gjelder oppgaver og tiltak som faller inn under Kulturminnelovens § 11a, og det dessuten kan dreie seg om svært ulikeartede oppgaver som krever ulikeartet kompetanse." Riksantikvarens bergkunstveileder (Bjelland og Helberg 2006) påpeker at Fylkeskommunen ikke nødvendigvis skal utføre alle slike tiltak når det gjelder forhistorisk bergkunst, men at "dette forvaltningsnivået har myndighet til å sørge for at nødvendige skjøtselstiltak iverksettes". Dette forutsetter samråd og samarbeid med landsdelsmuseene i valg og gjennomføring av tiltak.

I Riksantikvarens definisjon sammenfatter begrepet *skjøtsel* alle de tiltak som omfattes av Kulturminnelovens § 11a; bevaring, vedlikehold, sikring, restaurering (istandsetting), rekonstruksjon og konservering, samt tilrettelegging, formidling og skilting (Riksantikvaren 1998). Riksantikvarens bergkunstveileder (Bjelland og Helberg 2006) fremhever at:

"Formålet med skjøtsel er å ivareta bergkunstens kildeverdi gjennom fysisk sikring av lokaliteten/feltet og dets nærmeste miljø. Skjøtselen kan omfatte preventive bevaringstiltak av ulik art, inkludert vedlikehold og tilrettelegging, men også formidling av bergkunstens betydning og sårbarhet."

Dette betyr at også publikumstiltak og tilrettelegging i noen tilfeller kan være et ledd i bevaring av bergkunsten, men det må understrekes at denne type tiltak aldri må gjennomføres på bekostning av sikring av kildeverdien. Som ledd i skjøtselen kan det inngå ulike former for fysiske *inngrep* i kulturminnet. Riksantikvarens notat (Riksantikvaren 2000) skiller her mellom pleie og konserveringstiltak som innebærer inngrep.

Pleie beskrives som tiltak som ikke innebærer inngrep i kulturminnet. Disse skal virke forebyggende. Pleie av bergkunst kan for eksempel omfatte feiing/blåsing, vasking/spyling, rensing av mindre sprekker for vegetasjon/humus, kapping av greiner, busker og trær som heller inn over eller avgir avfall på flaten og stabilisering av torvkanter.

Konservering som innebærer inngrep i kulturminnet³ (bildeflaten) kan omfatte forhold som stabilisering og sikring av sprekker, avskallinger og hulrom, reparasjon av hærverk, konsolidering av bergflaten, og visse metoder for vegetasjonsfjerning.

Tiltakene som kan gjennomføres vil til enhver tid avhenge av bergkunstens art, og vil for eksempel være ulike for helleristninger og malerier.

³ Konserveringsbegrepet brukes internasjonalt om et vidt spekter av aktiviteter som knytter seg til sikring av både materiell og immateriell kildeverdi og kan derfor også henviser til sikringstiltak som ikke innebærer inngrep.

Fjerning av graffiti nær hulemalerier i Røst kommune. Dette er et inngrep som bare kan utføres av fagutdannet konservator.

Jevnlig vedlikehold i form av lettere skjøtsel eller pleietiltak kan i mange tilfeller utføres av Fylkeskommunen, mens for eksempel konservering som medfører fysiske inngrep alltid skal utføres av, eller under oppsyn av, teknisk

konservator i samråd med arkeolog. Denne type spesialiserte oppgaver krever kompetanse Fylkeskommunen ikke besitter og derfor må innhente hos landsdelsmuseene og/eller andre. I arbeidet med hulemaleriene er for eksempel Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) en viktig samarbeidspartner. Fylkeskommunen skal som rette myndighet like fullt påse at nødvendige tiltak iverksettes, i samråd med landsdelsmuseene. Dette fordrer gjensidig informasjonsutveksling om planlagte tiltak mellom forvaltningsinstansene⁴. Dersom det oppstår tvil eller uenighet om hvorvidt et tiltak skal eller bør gjennomføres, skal saken forelegges Riksantikvaren før tiltaket utføres.

Riksantikvaren er også rette myndighet etter Kulturminneloven § 8 første, andre og fjerde ledd til å gi dispensasjon fra automatisk fredning, men § 8 har ikke juridisk relevans for kulturminneforvaltningen selv. Ved tiltak som normalt ville være søknadspliktige etter § 8 skal det derfor være ”en plikt for skjøtelsesmyndighet, dvs. Fylkeskommunen/Sametinget, å avklare med dispensasjonsmyndigheten, dvs. Riksantikvaren etter de nye forskriftene, før man iverksetter tiltaket” (Riksantikvaren 2000).

Gode rutiner for samarbeid og informasjonsutveksling er derfor av grunnleggende betydning for forvaltning av bergkunst, som for andre kulturminner. Dette omfatter ikke bare de ansvarlige forvaltningsinstanser, men også andre involverte og berørte parter som kommuner, grunneiere og andre.

2.4 Sikring av bergkunst gjennom Bergkunstprosjektet og senere

Prosjektet hadde som mål å sikre et utvalg bestående av 300 bergkunstlokaliteter på landsbasis gjennom fire faser (Riksantikvaren 2006):

- Sikring fase 1: Dokumentasjon og tilstandsvurdering
- Sikring fase 2: Utarbeidelse av skjøtelsesplan

⁴ Forskrift om faglig ansvarsfordeling mv. etter Kulturminneloven med senere endringer presiserer at instanser nevnt i forskriftens § 1 og 2 – Riksantikvaren, fylkeskommunene, Sametinget, de arkeologiske landsdelsmuseene og NIKU – har underrettingsplikt overfor hverandre i saker av gjensidig interesse og at de skal innlede samarbeid og involvere hverandre når det er nødvendig og hensiktsmessig. Videre kan Miljøverndepartementet eller Riksantikvaren i samråd med Departementet gi bestemmelser om slikt samarbeid (§ 3).

- Sikring fase 3: Iverksetting av nødvendige tiltak
- Sikring fase 4: Oppfølging, rullering og revisjon av skjøtselsplan

Fase 1 omfatter arkeologisk og teknisk/naturvitenskapelig dokumentasjon og bildedokumentasjon. I fase 2 utarbeides på dette grunnlag skjøtselsplan og eventuelt skjøtselsavtale, helst etter standardisert mal, som skal legge føringer for kortsiktige og langsiktige tiltak, samarbeidsformer og samarbeidsparter, faglig og økonomisk ansvar. Sikringen anses dermed som fullført med mindre strakstiltak er påkrevd. Fase 3 innebærer iverksetting av disse, og i de tilfeller der dette er nødvendig anses sikringen fullført når disse er gjennomført. Fase 4 er oppfølging av definerte tiltak, rullering og revisjon av skjøtselsplan og avtaler.

Riksantikvaren har hatt det overordnede faglige, organisatoriske og økonomiske ansvaret for prosjektet. Personell og økonomiske ressurser i prosjektet har primært vært knyttet til Riksantikvaren, landsdelsmuseene og NIKU, som dermed har vært de sterkeste faktorene i prosjektets fremdrift og resultater. Dette har vært forsterket av at fylkeskommunene i begrenset grad har hatt tilgjengelig personell eller ressurser å sette inn i prosjektaktiviteter i konkurranse med andre presserende oppgaver. I Nordland har Tromsø Museum-Universitetsmuseet og NTNU Vitenskapsmuseet stått for gjennomføring av sikring fase 1, og for fase 2 i samråd med Fylkeskommunen. NIKU har også deltatt i sikring fase 1 i forbindelse med lokaliteter med hulemalerier. De samme instansene har samarbeidet i forbindelse med tiltak for sikring fase 3 på lokaliteter der det har vært behov for strakstiltak. Det er gjennomført sikring fase 1-2 (3) for de fleste bergkunstlokaliteter i Nordland i forbindelse med Bergkunstprosjektet.

En helle med malerier tas med stor forsiktighet ut fra en hule i Gildeskål kommune. Hellen var truet av ras og steinsprang, og oppbevares nå ved Tromsø Museum - Universitetsmuseet. Tiltaket fant sted som ledd i det nasjonale Bergkunstprosjektet, i samarbeid mellom Nordland Fylkeskommune, Tromsø Museum- Universitetsmuseet og NIKU.

Fordi iverksettingen av tiltak baserer seg på resultatene av fase 1-2 og på metodeutviklingen som har funnet sted innenfor Bergkunstprosjektet, har det praktiske skjøtselsarbeidet i Nordland skutt fart i etterkant av prosjektet. Det betyr at i det fremtidige arbeidet med oppfølging av Bergkunstprosjektet og bergkunstskjøtselen (fase 4) stilles det store krav og forventninger til Fylkeskommunen som ansvarlig skjøtselsmyndighet. Fylkeskommunen kan årlig søke om midler over Statsbudsjettet kap. 1429 post 72.6 som forvaltes av Riksantikvaren, til skjøtsel og sikring av bergkunst og andre automatisk fredete kulturminner. Det forutsettes at Fylkeskommunen og samarbeidspartnere bidrar med en egenandel/egeninnsats for å utløse disse midlene.

2.5 Mål og behov for en bergkunstplan for Nordland

Fylkeskommunen er, i samforståelse med Sametinget og landsdelsmuseene, hovedansvarlig forvaltningsinstans etter Kulturminneloven når det gjelder skjøtsel av bergkunst i Nordland. Behovet for en overordnet plan i håndhevingen av dette ansvaret må forstås på bakgrunn av de momenter som har blitt belyst så langt i dette kapittelet.

Nasjonale prioriteringer i sikringen av bergkunsten har fremkommet gjennom Bergkunstprosjektet og i Riksantikvarens videreføring av dette. På landsbasis er det lagt betydelige investeringer i den såkalte sikring av bergkunst fase 1-3. I etterkant av prosjektet hviler et stort ansvar for videreføring og vedlikehold av sikringsarbeidet (sikring fase 4) på fylkeskommunene som regional kulturminnemyndighet. Regionale mål og prioriteringer i dette arbeidet må derfor identifiseres.

En forutsetning for å utløse statlige midler til bergkunstarbeidet er konkrete skjøtels- og forvaltningsplaner. I forbindelse med Bergkunstprosjektet er det utviklet skjøtelsplaner som beskriver kort- og langsiktige behov og konkrete tiltak for de enkelte bergkunstlokaliteter i Nordland. Det er imidlertid behov for å definere overordnede strategier, prinsipper og prioriteringer i bergkunstforvaltningen med utgangspunkt i bergkunstbestanden i Nordland fylke som helhet, fundert i gjeldende lovverk og den myndighet Fylkeskommunen er tillagt gjennom dette.

Fylkeskommunen som ansvarlig skjøtelsmyndighet vil i årene som kommer jevnlig måtte ta stilling til vanskelige spørsmål knyttet til pleie, fysiske konserveringstiltak og publikumstiltak m.v., i det kontinuerlige arbeidet med sikring av bergkunst i Nordland. I skjæringspunktet mellom offentlig tilgjengelighet, vern og nødvendige sikringstiltak er det viktig å definere klare retningslinjer i håndteringen av problemstillinger knyttet til forfall, slitasje og fysiske inngrep i disse sårbare kulturminnene. Fylkeskommunen må definere kortsiktige og langsiktige mål og strategier for bergkunstskjøtselen, som tar hensyn til både nasjonale prioriteringer og reelle behov og muligheter i Nordland.

Før Nordlands bergkunst og dens situasjon presenteres i kapittel 4, er det nødvendig å drøfte noen sentrale teoretiske forutsetninger og problemstillinger som eksplisitt eller implisitt ligger til grunn for bergkunstforvaltningen.

3. Sentrale problemstillinger i bergkunstforvaltningen

3.1 Hvor sårbar er bergkunsten?

”Den største trussel for helleristningene er at den akkumulerte langtidseffekten av større og mindre negative episoder skal ødelegge ristningene lenge før de selv blir en episode i et geologisk perspektiv”

Sverre Bakkevig 2002a

Nyere tids inskripsjoner og riss dekker forhistoriske hulemalerier i en hule i Røst kommune. Hula har lenge vært et populært utfartssted, og skadene stammer tilsynelatende fra tiden før bergkunsten her ble allment kjent. Eksempelet viser hvor lett man uforvarende kan gjøre ubotelig skade på sårbare kulturminner. I 2006 utførte konservator fra NIKU rensing og demping av graffitien.

Bergkunsten står fjellstøtt tror vi kanskje, ettersom den er laget i noe så tilsynelatende bestandig som berg. Det har vist seg at dette ikke er tilfelle, noe som også er bakgrunnen for at spørsmål knyttet til bergkunstens bevaring har fått stadig større oppmerksomhet. Bergkunsten brytes ned over tid som følge av naturlige kjemiske og mekaniske nedbrytningsprosesser og som direkte og indirekte resultat av ulike menneskeskapt prosesser og handlinger. I Riksantikvarens rapport ”Fire år med bergkunstprosjektet 1996-1999” ble det hevdet at (Hygen 2000:11):

”Ingen forhistoriske kulturminner er så sårbare som helleristninger og hule- og helle-malerier. De ligger ikke skjult under et beskyttende dekke av jord og stein som graver og boplasser. De ligger åpent i dagen, og selve den arkeologiske kilden ligger utsatt til for naturkrefter og menneskelig påvirkning.”

Hvor sårbar er egentlig bergkunsten? I forbindelse med en arkivgjennomgang i forberedelsen av Riksantikvarens tiltaksplan for sikring av bergkunst ble det avdekket et gjennomsnitt på 92,4 % skader av ulik art på norske bergkunstlokaliteter. Men at det er skader på bergkunst som er flere tusen år gammel er ikke overraskende, og det er svært vanskelig å generalisere omkring kulturminner der kultur-, natur- og miljøfaktorene varierer i hvert enkelt tilfelle. Skadeomfang og hastighet varierer også sterkt, fra det ekstreme til det mer begrensede. Forskning på bevaringsspørsmålene knyttet til bergkunsten er et tverrfaglig felt som blant annet innbefatter både arkeologer, tekniske konservatorer, geologer og botanikere. Det vil alltid være en viss uenighet i og mellom fagmiljøene om hvordan problemene skal forstås og løses. Ulike forskere tolker de samme data forskjellig, og trekker ulike slutninger på grunnlag av dem. Imidlertid er det enighet om det som er av overordnet betydning i forbindelse med denne planen, nemlig at skader på den norske bergkunsten i stor grad har sammenheng med tilsiktet og utilsiktet menneskelig aktivitet. I forhold til trusler av denne typen spiller Fylkeskommunen gjennom sitt ansvar for skjøtsel en viktig rolle i den videre bevaringen av bergkunsten. Men hvordan skal vi gå frem i dette arbeidet?

3.2 Hva er vernets mål og hvordan påvirker dette vernet?

Bergkunsten er et automatisk fredet kulturminne, beskyttet gjennom de samme lover og regler som gjelder for andre kulturminner; bergkunsten har samtidig *særegne* trekk som definerer den som eget kulturminne. Det er derfor betimelig å spørre *hva* målet for vern og bevaring skal være når bergkunsten står i fokus.

Interessen for å bevare og betrakte kulturminner har endret seg i løpet av de siste hundre år; fra et fokus på gjenstander i museene til en økende interesse for å oppleve kulturminner *utenfor* glassmontrene, som en del av et større natur- og kulturmiljø. Eksplisitt eller implisitt behandles og omtales like fullt bergkunst gjerne som et fysisk arkeologisk *objekt*, og gjøres på dette grunnlag til gjenstand for forskning, forvaltning og formidling. Dette synliggjøres gjennom senere års diskusjoner omkring bergkunstens *sårbarhet*. I Riksantikvarens rapport ”Fire år med bergkunstprosjektet 1996-1999” hevdes det at:

”Det kan være mer naturlig å kalle et bergkunstfelt for en arkeologisk gjenstand enn et arkeologisk kulturminne. Men mens vi kan ta arkeologiske gjenstander i hus, konservere dem og oppbevare dem med omsorg og omhu, må bergkunsten forbli ute” (Hygen 2000:11).

Også andre har hevdet et slikt syn på bergkunsten:

”Ristningsbergene må derfor betraktes på samme måten som gjenstander i et museum. Ristningene er like skjøre og lette å skade som gjenstandene – også etter konservering. Museumsgjenstandene plasseres i montre bak låste glassdører. Ristningene ligger der de ble laget for tusener av år siden – ute i det fri. Men de tåler like lite som gjenstander, og må behandles deretter” (Mandt & Riisøen 1996: 5).

Hvem ”eier” bergkunsten?

Tilretteleggingen av denne helleristningen - en stor elg - i Narvik by fant sted på 1960-tallet. Inngjerdingen beskytter kulturminnet, men virker samtidig forstyrrende på opplevelsen av kunsten og miljøet omkring. Den stramme innrammingen kan også gi inntrykk av avstand – mellom kulturminnemyndighetene som ”beskyttere” og publikum som ”beskuere” av kulturminnet.

Slike synspunkter har sin bakgrunn i bekymring og frustrasjon over bergkunstens utsatte situasjon, slik mange opplevde den ved oppstarten av Bergkunstprosjektet. Men er dette et godt utgangspunkt for å angripe vernet av bergkunsten i dag? Den til enhver tid rådende *skjøtselsetikk* er i stadig endring. Mot synet på bergkunsten som en ”gjenstand” kan hevdes at det er tvetydig hva den i fysisk forstand skal defineres som eller hva som utgjør dens innhold og avgrensning. Det er dette som gjør den unik. Vår oppfatning omkring disse forholdene endres hele tiden, og dermed endres også grunnlaget for vern. Akademisk har man gjennom

tidene studert bergkunst på ulike nivå, fra det enkelte hoggemerke til komposisjoner av figurer og ristningsbergens geografiske utbredelse. I dag rettes fokus ikke bare mot bildene, men i økende grad mot forholdet mellom bilde, bildeflate og landskap. I tolkninger av bergkunsten diskuteres det aktive meningsspillet mellom plasseringen av bildeflatene i landskapet, og utnyttelsen av bergets struktur og mikrotopografi i plasseringen av enkeltbilder som fortellende element. Derfor er det *naturmiljø* bergkunsten befinner seg i også å anse som et kulturmiljø. Dermed har også avgrensningen av ”bergkunstobjektet” endret seg, og bergkunstens nære tilknytning til naturen har fått en økt verdi. I denne prosessen har fysiske inngrep knyttet til vern, konservering og tilrettelegging kommet i et helt nytt, og ofte kritisk, lys. Søker man ukritisk å gjøre bergkunsten mer ”lik” andre arkeologiske objekter, kan man utilsiktet ødelegge *særpreget* som definerer dette kulturminnet.

Bergkunst i landskapet.
Den slipte elgen har skuert utover Mjønes i Bodø i flere tusen år. Da elgen ble laget lå fjorden trolig like nedenfor.

Foto: Vegar Moen.

Det er vanskelig å definere skillelinjer mellom bergkunsten og mediet – berget – den er laget i. Om det i det hele tatt er riktig å sette et slikt skille? Som kultur uløselig knyttet til natur er bergkunsten naturlig forgjengelig, utsatt for miljøprosesser som uavvendelig bryter

ned berget over tid, med mindre det tas i bruk kunstige teknikker for å sinke eller forhindre dem. De naturlige geologiske prosessene er ofte langsomme og ikke bare negative; årtuseners nedbryting av mineraler i berget skapte de myke bergflatene som gjorde det mulig for mennesker å lage ristninger. Det kan derfor synes i strid med bergkunstens natur å søke å ”fryse” den i tid, eller frakte museumsmontrene ”ut” i naturen. Dersom nedbrytingen er nådd svært langt, er det også legitimt å diskutere hvorvidt enkelte bergkunstlokaliteter skal få ”dø i fred”, spesielt hvis store eller kanskje skjemmende fysiske inngrep er alternativet. *I den grad menneskeskapte prosesser forårsaker eller forsterker nedbryting av berget må vi imidlertid søke å finne måter å forhindre dette på.*

Bergkunsten inngår ikke bare i naturprosesser men kan også betraktes som uttrykk for, eller som del av, en pågående *kulturell prosess*. I andre verdensdeler, som Afrika og Australia, kjenner vi til konflikter der kulturminnevernet møter en aktiv bruk og gjenbruk av forhistorisk bergkunst i nålevende samfunn. Her kommer verdsettingen av bergkunstens *materielle verdier* i konflikt med dens *immaterielle verdier* – tradisjoner, tro og forestillinger – knyttet til den. Vi har i mindre grad vært vant til å erkjenne dette som en problemstilling i Norge, noe som kanskje vil endres i fremtiden.

Bergkunsten i Hjemmeluft i Alta, Finnmark, befinner seg på UNESCOs liste over verdens felles kulturarv. På et mer lokalt plan befinner kunsten seg samtidig i skjæringspunktet der ”norsk” og ”samisk” identitet forhandles i en kontemporær kulturell prosess.

Reinen, som her opptrer sammen med blant annet elg, mennesker og båter, er et hyppig forekommende motiv på bergflatene i Hjemmeluft i Alta. Disse helleristningene regnes som del av vår felles globale kulturarv. Foto: Vegar Moen.

Funn av helle-malerier i Ruksesbákti (i samisk-norsk oversettelse ”Rødberget”) i Indre Sandvik i Porsanger har satt fokus på tro og historiske tradisjoner knyttet til slike steder også her i landet. Det er verdt å merke seg at dokumentasjon av

”tradisjonsmateriale der dette anses som relevant” først ble tatt med i Bergkunstprosjektets kriterier for sikring av bergkunst flere år etter oppstart av prosjektet (Riksantikvaren 2003:5). Det er samtidig tankevekkende at etnografi og historie som vedrører samisk kosmologi og religionsutøvelse lenge har blitt brukt av skandinaviske forskere som en verdifull kilde til *tolkning* av forhistorisk bergkunst.

Bergmalerier fra Ruksesbákti i den sjøsamiske bygda Billávuotna i Porsanger. Bildene tillegges mening i etablering av lokalbefolkningens sjøsamiske identitet. Mange ser likheter mellom maleriene og avbildninger av gudinner kjent fra førkristen samisk religion. Foto: Vegar Moen.

I et prosessperspektiv er det mange parter som kan gjøre ”krav” på kulturminnene og som knytter ulike - men like verdifulle - følelser til dem. Spørsmålet om hvem som

”eier” kulturminnene forblir et omdiskutert tema. Hvorvidt vi velger å vektlegge et prosess- eller objektperspektiv på bergkunsten vil påvirke valgene vi gjør i forhold til bevaring og formidling av dette kulturminnet. Å være seg bevisst disse spørsmålene har betydning for *hvilke typer og grader av tiltak* man igangsetter i forbindelse med skjøtsel av bergkunsten, og bør føre til økt bevissthet om hva den egentlige målsettingen med tiltaket faktisk er og *bør* være.

3.3 Bruke eller forbruke bergkunsten?

Erkjennelsen av at mange av skadene på bergkunsten er menneskeskapt medfører i mange tilfeller et behov for restriksjoner i forhold til den. Vi opplever imidlertid ofte at restriksjoner knyttet til vern av kulturminner oppleves negativt av publikum som dermed hindres i sin kontakt med dem. De finner det ofte vanskelig å akseptere av "utenforstående" autoriteter vil nekte eller begrense adgangen til deres egne kulturminner. Dette er et dilemma for forvalterne, fordi det viktigste grunnlaget for vern nettopp er å vekke interesse og forståelse for kulturminnene blant folk flest.

Restriksjoner kan også ramme autoritetene selv, for i forholdet mellom forskning og forvaltning kan det oppstå problemer dersom restriktivt vern legger bånd på forskning omkring kulturminnene. Slik kan man bevare objektene, men også risikere å ikke øke vår kunnskap om dem.

Skal vernet være til gagn for dagens publikum og forskere eller skal også kommende generasjoner ha glede av kulturminnene? Lovgivningen pålegger oss begge deler ettersom Kulturminnelovens § 1 understreker at:

Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.

Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressursene som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet.

Helleristningene fra Ausevik i Flora, Sogn og Fjordane, refereres ofte til i diskusjoner om den norske bergkunstens tilstand. Bildene har omfattende forvitringsskader og ulike konserveringsmetoder har blitt utprøvd her siden 1960-tallet. Her ses sement (lyse felt) som er brukt til å tette sprekker i berget, og ristningene er oppmalt i to ulike fargenyanser. I dag søker vi helst å unngå konservering og tilrettelegging som krever svært omfattende eller visuelt forstyrrende inngrep i kulturminnet. Foto: Eva W. Sætersdal

Balansen mellom positiv bruk og forbruk av bergkunsten kan være hårfin. Bergkunsten kan i mange tilfeller være så sårbar at den ikke tåler verken tråkk eller forsiktig berøring, og det kan være svært små marginer som skiller selv utilsiktede handlinger fra å medføre ubotelig skade. I tilfeller der bergkunsten er så skadd at det kreves omfattende fysiske inngrep for å beskytte den, oppstår en ond sirkel dersom konserveringsinngrep utføres som botemiddel i forbruket av kulturminnet. Slike inngrep er også en form for forbruk av kulturminnet i den grad de ugjenkallelig endrer det. I skjæringspunktet mellom bruk og forbruk ligger derfor mange vanskelige valg for kulturminneforvaltningen.

3.4 Den vanskelige formidlingen

”En fornlämning är en fornlämning och den skal tala sitt eget språk”

Gustaf Hallström 1931

Publikumsformidling og tilrettelegging av bergkunst skjer alltid i beste mening, like fullt er dette ofte et minnefelt for forvaltningen ettersom de fleste tiltak har utilsiktede eller uforutsette konsekvenser. Kulturminnevernet ønsker å nå ut til publikum med positiv informasjon omkring kulturminnene. Hvert nytt formidlingsprosjekt, enten det innebærer skilting, tilrettelegging av atkomst eller ulike former for bøker og informasjonsbrosjyrer har som mål å gi korrekt og god informasjon omkring kulturminnet på en måte som skal vekke positive følelser hos publikum. Finansieringen av slike tiltak vil ofte skje gjennom felles løft mellom flere instanser, som positive episoder i tid. Sannsynligheten er likevel stor for at informasjonen i løpet av en tiårsperiode vil være i utakt med ny kunnskap og forskning på feltet, at skilting og tilrettelegging har blitt utsatt for slitasje og trenger utskifting, og at de økonomiske forutsetningene for å oppgradere tilretteleggingen på en tilfredsstillende måte svært ofte ikke vil være til stede. Selv om det gjerne foreligger positivt press fra lokale krefter om tilrettelegging av nye kulturminner, vil kulturminnemyndigheten ofte måtte velge mellom å igangsette nye prosjekter i tråd med dagens formidlingskrav, eller bruke begrensede midler på å vedlikeholde eldre formidlingsprosjekter som kanskje ikke lengre er fullt ut pedagogisk tilfredsstillende. Prioritering av nye prosjekter vil kunne skape de samme problemene i fremtiden. Dette er et stort dilemma.

Maling av helleristninger som ledd i publikumsformidling har lange tradisjoner i Skandinavia, her fra verdensarvområdet i Tanum i Bohuslän, Sverige. Foto: Eva W. Sætersdal.

Har man først satt i gang en prosess kan den være vanskelig å snu. Et godt eksempel på dette er oppmaling av helleristninger, en praksis hvis primære mål har vært å gjøre bildene mer synlige av hensyn til både vern og formidling. Oppmaling har pågått i mer enn et halvt århundre i Skandinavia, og har gjennom årtier vekket sterke og negative reaksjoner i utlandet. Lenge forsvarte skandinaviske arkeologer praksisen, men i løpet av det siste tiåret har synet endret seg. Mange av de samme argumentene som i dag brukes mot oppmaling ble for mer enn 70 år siden oppsummert av den kjente svenske arkeologen Gustaf Hallström, som dokumenterte mange av Nordlands bergkunstlokaliteter:

”Enligt min mening, som utformats under ett mångårigt sysslande med dylika frågor, utgör en nyuppmaling ett våldsamt ingripande på fornlämningen själv, och et ingripande, som till stor del stöder sig på rent subjektiva antaganden (...) Vidare utgör åtgärden ett våldsamt avklädande av den stämning och det skönhetsvärde, som redan hvilar över den gamla skrift-

eller bildytan (....) Vad återigen det skydd för ristningen beträffar, som skulle ligga i att densamma uppmälades, tror jag att det er ett imaginert värde.”

Hallström diskuterte også hvorvidt ristningene burde oppmales av hensyn til publikum og konkluderte:

”For den, som söker en runristning eller en hällristning med verklig känsla, ligger väl fornlämningens största charm i dess mystikk och den glädje, som ligger i att med egen fantasi söka lyfta litet på denna mystikk.” (Hallström 1931: 35).

Malte helleristninger fra Vistnesdalen i Vevstad, fotografert før skjøtselstiltak ble igangsatt i 2006. Helleristningene her er tilrettelagt for publikum som ledd i prosjektet Fotefar mot nord. Oppmalingen er i ferd med å slites bort, og lav og mose vokser på flaten. Denne type tilrettelegging krever ressurser til jevnlig vedlikehold.

I dag er denne praksisen i ferd med å avvikles i Norge, og nye felt blir ikke oppmalt. Praksisen er også under avvikling i Nordland.

Oppmaling er et eksempel på hvordan kulturminnemyndighetene gjennom egen skjøtelsespraksis har skapt et problem som ikke lar seg løse uten betydelig motstand. Hos det skandinaviske bergkunstpublikum er det skapt en forventning om synlighet og tilgjengelighet som er vanskelig å endre på. Når oppmalingen opphører, tolkes flassende maling og bildenes reduserte synlighet gjerne som et tegn på at kulturminnemyndighetene gjør et dårlig vedlikeholdsarbeid.

Vær og vind har tært på skiltene ved Fotefar mot nord prosjektet på Leiknes i Tysfjord. Ny tilrettelegging kommer på plass i Kulturminneåret 2009 med norsk, lulesamisk og engelsk tekst.

Alle tiltak som iverksettes medfører en eller annen form for fortsettelse. I dag vet vi for eksempel at om vi fjerner lav og mose fra bildeflatene, kan bergkunsten utsettes for større skade dersom slik vegetasjon får etablere seg på nytt. Skjer slik fjerning av vegetasjon som sporadiske ”løft” med ujevne mellomrom blir skaden derfor

enda større. Derfor krever slike tiltak et kontinuerlig vedlikehold som er basert på at det foreligger kunnskap, personell og økonomiske ressurser til å opprettholde det jevnlig tilsynet også i fremtiden. Der man vet at slike ressurser mangler, er forvaltningsmyndighetene i dag ofte tilbakeholdne med å igangsette tiltak. Dette oppfattes gjerne av folk flest som at man ikke tar ansvar for kulturminnene.

3.5 Fra teori til praksis

Når vi skal definere mål og retningslinjer for skjøtsel av bergkunst i Nordland er det viktig at vi tar utgangspunkt i lokale forhold, og er oppmerksom på at forhold som gjelder bergkunsten andre steder ikke alltid er overførbare til vår egen region.

De mange prosessene som påvirker bergkunsten er ofte virksomme over lang tid og konsekvensene kan i mange tilfeller være vanskelige å forutsi. Derfor er det ofte vanskelig å ha oversikt over alle tilsiktede og utilsiktede resultater av ulike skjøtselstiltak. Man må derfor utvise stor forsiktighet og unngå å ukritisk "forbruke" bergkunstbestanden i Nordland. Dette medfører at man ikke nødvendigvis skal velge de samme løsningene i hvert enkelt tilfelle, men må gå forsiktig frem og til enhver tid foreta velbegrunnede utvalg i ulike sammenhenger, enten det gjelder formidlingstiltak eller bevaringstiltak.

Helleristninger fra Flatøy i Alstahaug kommune. Disse bildene av blant annet fotsåler og båter er godt bevart og har aldri vært oppmalt. Lav og mose vokser på berget og delvis på figurene. Det må derfor føres jevnlig kontroll med vegetasjonsutviklingen. Grunneier har tynnet trær rundt feltet i samarbeid med Fylkeskommunen, noe som vil redusere vegetasjonsavfall på bildeflaten.

Fordi kulturminnevernet gjennom ulike media så sterkt har fokusert på bergkunstens dårlige forfatning og sårbarhet i senere år, opplever man noen ganger sterkt påtrykk fra publikum om å igangsette ulike tiltak i forbindelse med ”deres” bergkunst. Redsel og bekymring for at kulturminner er i ferd med å forsvinne er prisverdig og i mange tilfeller berettiget, men kan også være overdrevet. Det er derfor viktig at kulturminnemyndighetene ikke lar seg presse til å gjennomføre tiltak og inngrep som ikke er påkrevde. Oppmaling av bergkunst er et godt eksempel på dette.

I senere år er betydningen av begrepet *økologisk bergkunstskjøtsel* blitt fremhevet, der hensikten er å *spille på lag med naturen* (Bakkevig 2002b). Målet er å bruke enkle, økologiske virkemidler for å forutsi og styre utviklingen av vegetasjon og naturmiljø rundt bergkunsten i en ønsket retning. Et eksempel kan være å påvirke vekstvilkårene for mose på en bildeflate ved å felle trær som er til hinder for uttørking av berget, eller ved å regelmessig fjerne planteavfall som påvirker næringsstatus på bergflaten. Dermed blir mosens vekstvilkår mindre gunstige, et naturlig og skånsomt alternativ til mosefjerning ved bruk av kjemikalier. Dette er en usynlig form for skjøtsel som ikke alltid vil oppfylle omverdens forventninger til ”synlige” resultater. Men det er et eksempel på økologiske fundert skjøtsel som forhindrer at man havner i en av to mulige grøfter:

”Den ene grøfta er passivitet. At vi vet for lite og ikke kan gjøre noe før det er gjort flere og ofte meget tidkrevende undersøkelser. Den andre grøfta er ukritisk eksperimentering med nye metoder og materialer uten at vi kjenner langtidsvirkningen.” (Bakkevig 2002b: 35).

I holdningen til bergkunstens bevaring og sårbarhet må vi søke å balansere hensyn til både opplevelse og vern. Samtidig må bekymring for kulturminnets utsatte situasjon veies mot en nødvendig nøkternhet i forhold til iverksetting av fysisk tilrettelegging, konserveringsinngrep eller ulike strakstiltak som kan ha uforutsette ettervirkninger. Vi må samtidig være bevisst det

bilde av bergkunsten som formidles til publikum. Bergkunsten skal *også* oppleves som en *positiv* kilde til kunnskap om fortiden, som det skal være lov å oppleve med den nødvendige respekt for dens egenart. Det er trolig det beste vern.

Neste kapittel søker å beskrive den faktiske situasjon for Nordlands bergkunst.

Nasjonal berømmelse er ikke alltid en fordel. ”Skiløperen” på Rødøya i Alstahaug som var inspirasjonskilde for piktogrammene brukt under OL på Lillehammer i 2004, har blitt utsatt for hærverk flere ganger. Bildene på dette feltet har lenge vært vanskelige å se på grunn av lav- og bakterievekst på berget. Skiltene trenger også fornyelse. Tildekking er et hjelpemiddel i behandlingen av lavproblematikk fordi fotosyntesen forhindres. Skiløperfeltet gjenåpnes i Kulturminneåret 2009 med ny tilrettelegging.

4. Nordlands bergkunst i fortid og nåtid

4.1 Bildene

Vi kjenner til rundt 30 lokaliteter med bergkunst i Nordland i dag. Disse kan romme fra ett til flere bildefelt, med alt fra ett til flere titalls bilder. Flere tidligere registrerte lokaliteter er senere gått tapt på grunn av ulike miljøfaktorer. Enkelte bildesteiner og biter oppbevares ved landsdelsmuseene. Den øvrige bergkunsten befinner seg der fortidens kunstnere en gang plasserte den. Bergkunsten er derfor en rik kunnskaps- og opplevelseskilde.

Nordland og Norges kanskje mest berømte helleristning er den såkalte ”skiløperen” fra Rødøya i Alstadhaug som var inspirasjonskilde for piktogrammene brukt for de ulike idrettsgrenene under OL på Lillehammer i 1994. Nordland fylke rommer et bredt spekter av bergkunst - både i alder, teknikk, lokalisering, motiver og antatt kulturtilhørighet. I Sør og Midt Norge ser man ofte at bergkunsten deles i tre bildetradisjoner med utgangspunkt i motivinnhold; veidekunst, jordbrukskunst og skålgroper. ”Veidekunsten” knyttes primært til steinalderen (tiden før ca. 1800 f. Kr.) og avbilder oftest storvilt – spesielt de store hjortedyrene rein, elg og hjort med geografisk variasjon – men også andre motiver som båter, mennesker og mer abstrakte figurer.

Spiralmotiv og skålgroper fra Tro i Alstadhaug. Spiralmotivet er typisk for bronsealderens bergkunst.

”Jordbrukskunsten” knyttes primært til bronsealderen i Sør Norge, en periode som i Nord Norge gjerne omtales som tidlig metalltid (1800 - 0 f. Kr.), men ble også produsert i eldre jernalder. Den inneholder et annet spekter av motiver, også disse med geografisk variasjon, for eksempel båter, mennesker, gjenstander og ulike abstrakte motiver. Det finnes også en rekke lokaliteter hvor motiver med rot i begge ”tradisjoner” møtes på samme bergflate. Så langt nord som i Alta i Finnmark finner vi eksempler på dette. Det er også sannsynlig at bildetradisjonene overlapper i tid enkelte steder. Inndeling i slike tradisjoner er derfor først og fremst et redskap for dagens arkeologer og ikke en direkte refleksjon av fortidig virkelighet. I Nordland finnes eksempler på motiver som kan tilskrives begge ”tradisjoner”. *Skålgroper* finnes som motiv innenfor både veidekunsten og jordbrukskunsten, men det er også en rekke eksempler på lokaliteter der skålgropene utgjør

det eneste motiv. Skålgroper opptrer i ulike sammenhenger helt opp i middelalderen. Det kanskje nordligste eksempel på en ren skålgroplokalitet finnes i Steigen i Nordland.⁵

Man kan også klassifisere bergkunsten etter *teknikker* anvendt i utførelsen av bildene, noe som i Nordland også omfatter et videst mulig spekter, med bilder som er både malt, hogd og slipt inn i berget. *Lokalisering* er en annen faktor, også her er Nordlands bergkunst rik på variasjon. På bergflater i åpent lende finnes *slipt* og *hogd* bergkunst (helleristninger) mens grunne huledannelser og dype grotter langs kysten inneholder malerier. Hulemalerier kjenner vi i Norge så langt kun langs kysten fra ytre Namdalen til og med Lofoten.

4.2 Bergkunsten i fortiden

"... naar det gjeld dei store naturalistiske teikningane, er det ei einaste tolkning som logisk fullnøgjer, den at kunsti vart planta inn i Nordlandi medan ho endaa var livande i Vest-Europa i reinsdyrti, soleis alt i den siste paleolittiske kulturbolken"

Haakon Shetelig 1921

Veidekunst fra Leiknes i Tysfjord. Den slipte bergkunstens motiver er storslåtte, og fremstiller som oftest storvilt i full størrelse eller mer. Normalt skal tråkk på bildeflaten unngås. Foto: Tore Sætersdal.

Slik tolket den kjente norske arkeologen Haakon Shetelig Nordlands slipte bergbilder for snart et århundre siden. Bildene ble ansett å være av så høy kunstnerlig kvalitet at de måtte ha

⁵ Det er i senere år sådd tvil om ektheten av en antatt skålgropsstein fra Sørøya i Finnmark.

sin rot i den rike paleolittiske hulekunsten i Europa. Selv om Shetelig anerkjente og berømmet bildenes kvaliteter, fant han det umulig at de hadde oppstått i en lokal jeger-sanker kultur nordpå.

I dag er det ingen som tviler på at disse bildene har sin rot i Nordland. Den slipte bergkunsten henter de fleste av sine motiver blant storvilt og havpattedyr. Bildene er vanskelig å datere, men gjennom vurdering av deres relasjon til fortidige havnivåer, dvs. dersom bildene opprinnelig var lokalisert i strandkanten, har man foreslått at de kan være svært gamle – kanskje hele 9000 år. I så tilfelle må de ha blitt laget i eldre steinalder av pionerbefolkningen som bosatte seg i Nordland etter siste istid, og representerer Skandinavias eldste bergkunstradisjon.

”Skiløperen” fra Rødøya i Alstahaug er et eksempel på veidekunst fra steinalderen. Det er sannsynlig at bildet faktisk illustrerer en jeger i en båt. I dag er motivet godt synlig igjen etter at berget over flere sesonger er rensset for lav og bakteriebelegg. Men dessverre er figuren ugjenkallelig skadd ved at besøkende har ripet eller skåret i linjene med en spiss gjenstand.

Helleristninger av veidekunsttype har på samme måte blitt datert til overgangen mellom eldre og yngre steinalder. Enkelte har derfor hevdet at den slipte bergkunsten også ble laget samtidig med de hogde veideristningene i Nordland, ettersom de to gruppene tilsynelatende ikke overlapper hverandre geografisk. I så tilfelle kan bildene i begge teknikker være uttrykk for ulike grupper med ulik territoriell utbredelse i yngre steinalder, for mellom ca. 6000 - 3500 år siden. Det er imidlertid verdt å merke seg at ingen funn av slipt bergkunst så langt er gjort i høyder over havet som tilsier dette. Et nytt funn av slipt bergkunst sammen med malerier fra en liten heller i Lofoten endrer tilsynelatende på bildet av den slipte bergkunstens utbredelse og kontekst, ettersom dette er det første funnet av slik bergkunst fra Lofoten, og første eksempel på at slipt og malt bergkunst opptrer sammen. En slik samlokalisering kan peke på samtidig bruk, eller at enkelte steder har opprettholdt en spesiell verdi også for senere befolkningsgrupper. Det råder imidlertid uenighet i fagmiljøet om hvorvidt disse bildene skal betraktes som forhistoriske. I en hule i Brønnøy møtes to andre bildeteknikker, malinger på veggen og en enkelt geometrisk figur hogd på en stein i hula. Men det er usikkert om ristningen kan knyttes til maleriene, eller om den har sammenheng med et senere kvernsteinsbrudd i hula.

Plasseringen av malerier i en utenom-hverdaglig kontekst i dype, mørke grotter er i seg selv en meningsbærende handling. Selve hulerommet utgjør derfor en viktig del av kulturminnet, slik som her i Gildeskål.

Hulemaleriene er også vanskelige å datere sikkert. Motivene er først og fremst enkle menneskefremstillinger, malt i rødt med pensel eller i noen tilfeller trolig med fingerteknikk. Fra områdene omkring hulene finnes boplasser fra både steinalder

og tidlig metalltid. Daterbare funn fra en hule i Namdalen og en hule fra Lofoten knytter også aktiviteter i hulene til tidlig metalltid. Dette kan gi en indikasjon på malerienes alder, selv om man ikke med sikkerhet kan si at funn og malerier er samtidige. Fortsatt var leveviset dominert av jakt og fangst, men nå med innslag av jordbruk. Verken konteksten eller motivinnholdet gjør at enkle merkelapper som "veidekunst" eller "jordbrukskunst" er egnet til å beskrive denne kunsten. Både funnene og maleriene peker mot en spesiell, sannsynligvis rituell, bruk og avspeiler ikke noen ordinær bosetning i hulene.

Hulemalerier fra Kollhellaren i Refsvika i Moskenes. Disse menneskefigurene har blitt bevart på huleveggen i flere tusen år. Foto: Vegar Moen.

I Vevelstad og Alstahaug finnes også helleristningslokaliteter med motiver som skip og fotsåler, i den bildetradisjonen som lengre sør i landet vanligvis knyttes til bronsealderens jordbrukende befolkninger.

Alt i alt viser Nordlands bergkunst at det er vanskelig å klassifisere forhistoriske bilder i moderne kategorier. Bildene synes å fortelle om tradisjoner av lang varighet, men også om brudd og endringer som har funnet sted i samfunnet. Bergkunsten har vært et viktig kommunikasjonsmedium gjennom lange perioder av forhistorien. Bildenes funksjon og mening har trolig hatt sin rot i menneskers kosmologi og religiøse og rituelle praksis.

4.3 Bergkunsten i nåtiden

4.3.1 Den slipte bergkunstens bevaringstilstand

I forbindelse med Bergkunstprosjektet har Tromsø Museum-Universitetsmuseet kartlagt tilstanden for den slipte bergkunsten i Nordland. Den slipte bergkunstens bevaringstilstand er av spesiell interesse ettersom denne type bergkunst er unik, og dermed også av stor nasjonal og global verdi.

Ved oppstarten av Bergkunstprosjektet ble tilstanden for den slipte bergkunsten ofte beskrevet som "dårlig", men etter hvert er bildet av hva dette innebærer blitt mer nyansert. På alle lokaliteter er det registrert større eller mindre geologiske skader, men i de fleste tilfeller er disse enten begrensede eller potensialet for videre negativ utvikling anses som liten. Et større problem er derimot tilgroingen som finner sted på flere lokaliteter, i form av mose, ulike lavarter, alger, sopp og bakterier.

Sammenligning med gamle bilder av slipt bergkunst viser hvordan det på eksponerte bildeflater skjer en gradvis tilgroing med ulike vekster, en ikke uventet naturlig prosess. Ulike miljøfaktorer kan imidlertid påvirke hvor hurtig og omfattende denne prosessen er, og de ulike lokalitetene med slipt bergkunst i Nordland befinner seg sannsynligvis i ulike stadier av slike prosesser. Under sliping av linjene har bergflaten blitt avflatet og mindre ru, noe som

reduserer vekstforholdene for visse arter på figurlinjene i motsetning til bergflaten ellers. Dermed blir de slipte linjene under gitte forhold stående bare, i kontrast til mørkere vegetasjon og bakterier på berget forøvrig. Dette bidrar positivt til bildenes synlighet. Men balansen kan imidlertid forrykkes, slik som tilfellet er for bergkunsten ved Fykanvatn i Glomfjord i Meløy kommune.

Bergflatene på Fykan i Glomfjord dekkes av et grønt teppe av lav som skjuler den slipte bergkunsten. Utslipp fra industri i området kan ha bidratt til å nære og fremskynde tilveksten på flatene.

Bergkunsten på Fykan ble tilrettelagt i 1992 med trapper, utsiktsplattformer og skilt, og besøk her anbefales gjennom for eksempel NAFs veibok eller kulturminneguiden "Fortidsminner nord for Polarsirkelen". I dag passerer riksveg 17 -

Nasjonal Turistveg Helgelandskysten nord (Kystriksvegen) - like ved. Men i lengre tid har figurene her vært umulig å se grunnet et tett lavteppe som dekker store deler av berget i området.

Situasjonen på Fykan illustrerer hvor komplisert det kan være å velge den beste formen for skjøtsel av denne typen bergkunst. Som ledd i tilrettelegging for publikum ble bildeflatene vasket med soppdrepende middel og bildene oppmalt i 1987. Dette har gjort bildene lettere å se i en periode men de utilsiktede konsekvensene er alvorlige (Helberg 2000):

"På fuktige berg er Ephebe lanata den laven som best etablerer seg på sjølv figurlinja, mens navlelav generelt har liten evne til å etablere seg på den slipte linja. Når navlelav er til stede på det tørre berget rundt linjene, forhindres veksten av skorpelav, og dermed blir de slipte linjene i større grad stående nakne. Det er trolig den viktigste årsaken til den voldsomme forringinga av figurene på det nederste feltet på Fykanvatn (felt 2). Her blei helleristningene vaska og skrubba på 1980-tallet. På berget ved sida av helleristningene dominerer navlelaven knappskjold, mens sjølv helleristningslinjene domineres av skorpelav. Årsaka til dette er sannsynligvis at navlelavene blei vaska bort slik at berget ble lagt åpent for skorpelavene. Ellers blei det observert at visse typer lavararter vokser på linjene der de var malt. Dette kan tyde på at malinga har fungert som et næringsmedium for disse."

Tromsø Museum – Universitetsmuseet og Nordland fylkeskommune samarbeider i dag om å finne nye former for skjøtsel og formidling som kan bidra til å forbedre forholdene for bergkunsten på Fykan. Utviklingen på Fykan er et varsku om de problemene man kan stå overfor i sikringen av den slipte bergkunsten andre steder i Nordland i fremtiden. Fordi slipt bergkunst ikke finnes andre steder i landet kan man ikke generalisere direkte fra erfaringer

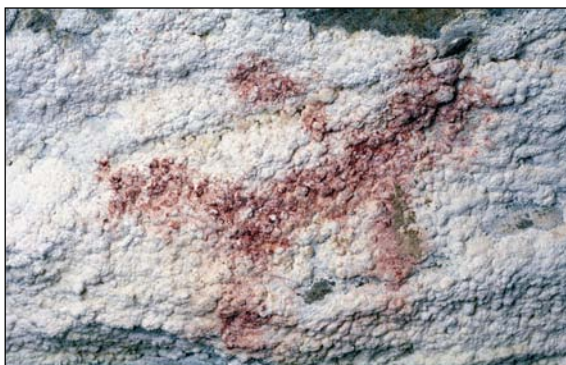
gjort i andre områder. Det er derfor viktig å utrede metoder under arbeidet her som kan ha overføringsverdi til den slipte bergkunsten i Nordland som helhet.

Den botaniske rapporten fra Fykan i forbindelse med Bergkunstprosjektet konkluderte med at "kun en negativ effekt tillegges laven med sikkerhet, og det er at bergkunsten blir mindre synlig" (Bjerke 2000: 82). Men hva skjer dersom man fjerner laven? I dag hevdes den mest skånsomme form for rensing av bergflater med helleristninger å være vasking med ren sprit som dreper all vegetasjon, gjerne i kombinasjon med periodisk tildekking som bidrar til å hindre fotosyntesen på ristningsflatene. I forhold til den slipte bergkunsten og dens synlighet er imidlertid ikke en slik skjøtsel uproblematisk. Tildekking og/eller spriting av store bildefelt er både praktisk krevende og estetisk utfordrende ettersom det etterlates en hvitskurt flate i kontrast til omgivelsene. De slipte linjene mister også sin tydelighet når det ikke lengre foreligger fargekontrast mellom den slipte linjen og berget. Når laven dør risikerer man at mineralkorn løsner fra bergets overflate sammen med røttene. Potensielt kan man ved å fjerne laven risikere at de slipte linjene mattes ned og glansen i de polerte linjene reduseres, slik at bildene blir mindre synlige. Gjentas prosessen flere ganger kan bildene forringes ytterligere over tid. Iverksetting av skjøtselstiltak fundert på utilstrekkelig kunnskap kan derfor resultere i uheldige ettervirkninger slik vi allerede har sett på Fykan. Å søke tilfredsstillende løsninger på disse problemene er derfor både en stor utfordring og en viktig målsetting for fremtidig sikring og formidling av disse unike kulturminnene

4.3.2 Hulemalerienes bevaringstilstand

Syv av totalt ni kjente huler med malerier i landet er lokalisert til Nordland, mens to finnes i Nord-Trøndelag. I tillegg finnes tre grunne huledannelser med malerier i Nordland, som etter NIKUs definisjon betegnes som hellemalerier. Hulenes unike karakter og komplekse bevaringsforhold gjør skjøttselen av denne typen bergkunst spesielt interessant og utfordrende:

"Hulene og deres nærmeste omgivelser danner et svært komplekst miljø. Dette omfatter blant annet en rekke morfologiske, geologiske, hydrologiske, kjemiske og klimatiske parametere som påvirker maleriene og deres nærmeste omgivelser. Til tross for disse påvirkningene er en del av figurene overraskende godt bevart. I disse tilfellene har miljøfaktorene avbalansert hverandre på en måte som har vært gunstig" (Norsted 2000: 143).

**Maleriene i denne hula i Gildeskål er malt på kalsittskorper i huletaket. Dersom skorpen løsner eller utsettes for støt vil også maleriene gå tapt.
Foto: Vegar Moen.**

Fuktighet anses som den viktigste nedbrytningsfaktoren i hulemiljøet, i form av damp og infiltrasjonsvann. Vannet kan føre til skader på ulike måter, for eksempel gjennom overrisling og utvasking av figurer, ved å endre

strukturforholdene i berget eller forårsake frost- og saltutspregning slik at blokker sprenses løs. Kondens kan føre til saltutfellinger som kan tilsløre maleriene, eller medføre at figurene innsluttes av fuktighet slik at farger smitter av ved berøring, eller pigmentpartiklene spres seg utover bergflaten og gjør figurene konturløse eller utvasket. Dette er imidlertid ikke det største problemet:

”Den naturlige nedbrytingen av hulemaleriene er som regel en langsom prosess, i alle fall inntil det skjer en markant endring i miljøet. De mest dramatiske ødeleggelsene skjer under menneskelig påvirkning, enten den er forsettelig eller et resultat av ubetenksomhet” (Norsted 2000: 144).

Mulighetene for utilsiktet skade på hulemaleriene er trolig større enn for noen annen type bergkunst. I trange hulrom og under lave huletak kan man gjøre ubotelig skade på skjøre malerier i løpet av et kort sekund, gjennom kontakt med pigmenter eller ved å slå løs steinfliser eller kalsittkorper med malerier.

I arkeologisk forstand er *selve hula å anse som et kulturminne og hele dens innhold* derfor automatisk fredet. Hula med malerier utgjør en helhet der selve hulerommet er en vital del av konteksten rundt maleriene.

Hula med hele dens innhold er med på å gi bildene mening. De sårbare maleriene i Kollhellaren i Moskenes kan kun besøkes i følge med autorisert guide.

Rommet er i seg selv sårbart, og tråkk av mennesker og dyr sliter ned de magre sedimentlagene, som også kan

inneholde viktig organisk og annet arkeologisk materiale. Enkelte huler og hellere frister som turmål og rasteplasser, der det tenkes bål og lages mat. Røyk og sot kan skade maleriene, søppel og glasskår etterlatt på hulegolvet forstyrrer malerienes kontekst og kull fra bålet er ofte et fristende redskap for nåtidens ”kunstnere” på huleveggen.

I nærkontakt med maleriene fristes mange også til berøring: ”De fleste ser på en slik berøring som en isolert handling. De glemmer at mange kan ha gjort det før og mange kanskje vil gjøre det etter dem. Hulemaleriene tåler ikke en slik behandling fordi pigmentet er helt ubeskyttet.” (Norsted 2000: 144). Graffiti er et stort problem i den grad det forekommer; er den først plassert på eller i nærheten av skjøre malerier er det svært komplisert eller umulig å fjerne den. Det verste tilfelle av graffiti i samtlige norske huler med malerier kjenner vi fra en hule i Røst kommune, der flere av maleriene inntil nylig var helt dekket av kullstift- og blyantinskripsjoner og innriss. Dessverre synes dette i stor grad å ha skjedd før maleriene ble allment kjent, og viser hvor lett det kan være å utilsiktet ødelegge et kulturminne. NIKU lyktes i 2006 i å fjerne eller dempe den mest skjemmende graffitien i hula.

Den kanskje største utfordringen i forvaltningen av hule- og hulemaleriene er derfor knyttet til forholdet mellom bruk og vern.

4.3.3 Helleristningenes bevaringstilstand

Norske helleristninger utsettes i varierende grad for skader gjennom ulike forvittringsprosesser som oppløser og bryter ned berget. Bergartene utsettes for *kjemisk oppløsning* der mineralkorn oppløses av vann i form av regn eller overrenning. Alle mineraler er mer eller mindre oppløselige i vann, slik at fuktige bergoverflater alltid vil utsettes for en viss kjemisk oppløsning. Bergets mineralsammensetning avgjør hvorvidt dette fører til betydelige skader eller ikke. *Mekanisk nedbryting* omfatter en hel rekke prosesser som frostsprengning, rotsprengning og skogbranner. Noen bergarter er mindre motstandsdyktige enn andre mot mekaniske skader, og vil for eksempel lettere brytes opp i biter av ulik størrelse. Vegetasjon på og rundt bergflatene kan også bidra til disse prosessene, for eksempel gjennom etablering av rotsystemer eller ved å påvirke uttørkingen av bergflatene. Det må derfor tas hensyn til mange faktorer i hvert enkelt tilfelle når tilstand, fremtidig skadebilde og mulige skjøtselstiltak skal vurderes.

For å fjerne tilgroing av lav og mose fra helleristningene i Vistnesdalen i Vevelstad kommune, har Fylkeskommunen over flere år utført spritvasking og tildekking av flaten. På denne måten kommer bildene bedre frem og oppmaling av figurene kan opphøre i fremtiden. Vanskelige dreneringsforhold bidrar til moseveksten på flatene. Ny tilrettelegging vil komme på plass her i Kulturminneåret 2009.

Det er registrert ulike typer kjemiske og mekaniske vitringsskader på helleristningslokalitetene i Nordland. Hærverk har også vært et problem noen steder. Tilgroing på og omkring helleristningsbergene er imidlertid det største problemet. Mange bergkunstfelt ligger i områder som tidligere var beitet av husdyr, der makrovegetasjon i form av busker, kratt og trær nå rykker inn i landskapet. Dette påvirker forhold som lys og

temperatur, drenering og fuktighet, vegetasjonsavfall og næringsstatus på ristningsbergene, og dermed også vilkårene for mikrovegetasjon og mikroorganismer som mose, lav og bakterier. Bildenes synlighet er derfor mange steder blitt sterkt redusert.

En rekke tiltak for å bøte på disse problemene ble iverksatt i forrige planperiode i samarbeid eller samråd med landsdelsmuseene. Innsats med spriting og årviss tildekking over en periode på flere år har for eksempler brakt helleristninger på Helgeland og i Narvik kommune frem i dagen igjen. Mange av de store løftene og strakstiltakene (sikring fase 3) har dermed funnet sted. Utfordringen i årene som kommer blir derfor å sikre det jevnlige og langsiktige vedlikeholdet av lokalitetene, og at det viktige arbeidet som er igangsatt videreføres.

4.3.4 Bergkunst tilrettelagt for publikum

Utover de problemene som er beskrevet vedrørende de ulike bergkunsttypenes bevaringstilstand, knytter det største problemet i forvaltningen av Nordlands bergkunst seg til eldre tilrettelegging som i dag forfaller eller anses som mindre hensiktsmessig eller skjemmende. I tillegg oppfyller eldre tilrettelegging sjelden de kravene som i dag følger med universell utforming og tilrettelegging for alle. Slitasje finner også sted i overført betydning, der eldre formidlingstiltak ikke lengre fungerer tilfredstillende i forhold til ny kunnskap og moderne pedagogiske krav og løsninger.

Gamle anvisningsskilt på Mjønes i Bodø kommune.

En rekke bergkunstlokaliteter i Nordland har vært gjenstand for ulike større eller mindre tilretteleggingsprosjekter i løpet av de siste tretti år. Tiltakene har involvert ulike parter i varierende grad, slik som kommuner, Fylkeskommunen, landsdelsmuseene og lokale krefter. Et eksempel er det landsdelsdekkende prosjektet "Fotefar mot nord", der hver enkelt kommune i Nord-Norge og Namdalen har valgt ut et eget kulturminne for formidling og tilrettelegging. Dette omfatter både skilting og publikumstiltak på stedet, og presentasjon i egne informasjonshefter på flere språk. En samlet beskrivelse av alle prosjektene i landsdelen, er dessuten gitt i reisehåndboka "Fotefar mot nord". I Nordland er alle typer bergkunst representert gjennom prosjektet, og kommunene Vevelstad (helleristninger),

Tysfjord (slipt bergkunst) og Moskenes (hulemalerier) har valgt bergkunst som sine Fotefarprosjekter, med tilhørende hefter på norsk, engelsk og tysk. I Vevelstad og Tysfjord omfatter tilretteleggingen også informasjonsskilt, gangstier og lignende, mens det i Moskenes er etablert en guideordning. Et tilsvarende prosjekt er "Spor ved Saltstraumen" i Bodø kommune, som omfatter informasjonsbrosjyre, kulturminnestier og skilting. Slipt bergkunst på Mjønes inngår som et av de representerte kulturminnene.

Større eller mindre tilrettelegginger som skilting, oppmaling, merket eller opparbeidet sti, plattformer eller lignende omfatter i tillegg til disse lokalitetene også bergkunstlokaliteter i Lødingen, Hamarøy, Meløy, Narvik, Steigen og Alstahaug. Totalt omfatter slike tiltak to tredjedeler av det totale antall lokaliteter (en lokalitet kan omfatte flere bildefelt).

I tillegg til prosjektene nevnt ovenfor opptrer bergkunst i Nordland i ulike oversiktsverk, reisehåndbøker, guidebøker og lokalproduserte informasjonsark og brosjyrer som informerer om bergkunsten og om atkomsten til denne. Museum Nord har også laget en internettutstilling om bergkunst. Den berømte "skiløperen" fra Rødøya i Alstahaug har antatt en helt egen nasjonal berømmelse, og motivet har blitt brukt som symbol i en rekke ulike sammenhenger lokalt og på landsbasis.

Gamle utsiktsplattformer ved den slipte bergkunsten på Fykan i Meløy ble tatt ned sommeren 2008. Plattformenes dimensjoner gjorde dem til et dominerende inngrep i det sårbare landskapet. Trær har vokst opp i forkant av bildeflatene etter tilretteleggingen på 1990-tallet.

Totalt sett kan man si at formidlings- og tilretteleggingsprofilen som ulike instanser har ført i forhold til Nordlands bergkunst har vært relativt åpen og omfattende. Av de unike lokalitetene med slipt

bergkunst er nesten alle tilrettelagt eller tilgjengeliggjort for publikum. De fleste lokaliteter med slipt bergkunst, innbefattet de største, har en relativt omfattende tilrettelegging. De mørke, iskurte bergflatene disse bildene befinner seg på har ofte fristet dagens besøkende til å risse sine spor. Når det gjelder de svært sårbare lokalitetene med hulemalerier, er den største tilrettelagt gjennom prosjektet Fotefar mot nord, og to andre nevnes i ulike Fotefarhefter. Vi har sett at en hule har blitt sterkt skadet av graffiti, mens flere er truet eller delvis skadet av steinras. Flere huler er også hyppige turmål uavhengig av bergkunsten, og slik ferdsel er vanskelig å begrense. Det er flere eksempler på at dette har medført uvettig bruk av ild og forsøpling. De fleste større helleristningsfelt har vært oppmalt på ulike tidspunkt, og det er også andre større eller mindre publikumstiltak som skilt eller lignende i tilknytning til disse. Spesielt har "Skiløperfeltet" på Rødøya i Alstahaug fått hard medfart når besøkende flere ganger har ripet og skåret i figurene.

Tilretteleggingen av bergkunst i Nordland har vært sjenerøs i den forstand at de "beste" eksemplene på bergkunst innen alle tradisjoner og teknikker er åpne og tilrettelagt for publikum. Dette er positivt i den grad det er et mål å formidle bergkunstens kunnskaps- og opplevelsesverdi til et større publikum. Samtidig har medaljen en bakside i form av økt slitasje på sårbare kulturminner, og de krav til menneskelige og økonomiske ressurser som vedlikeholdet av slik tilrettelegging medfører, noe som bare i begrenset grad er til stede i dag. På dette feltet kreves det et betydelig løft og det planlegges flere utbedringer allerede i Kulturminneåret 2009. Erfaringene på dette feltet viser at fremtidens formidlingsprofil ikke bare kan være åpen, men også må være *bærekraftig*, slik at vi kan ta vare på bergkunsten som

varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet, slik det er nedfelt i Kulturminnelovens § 1.

5. Nordlands bergkunst i fremtiden

5.1 Overordnede mål i bergkunstforvaltningen i Nordland

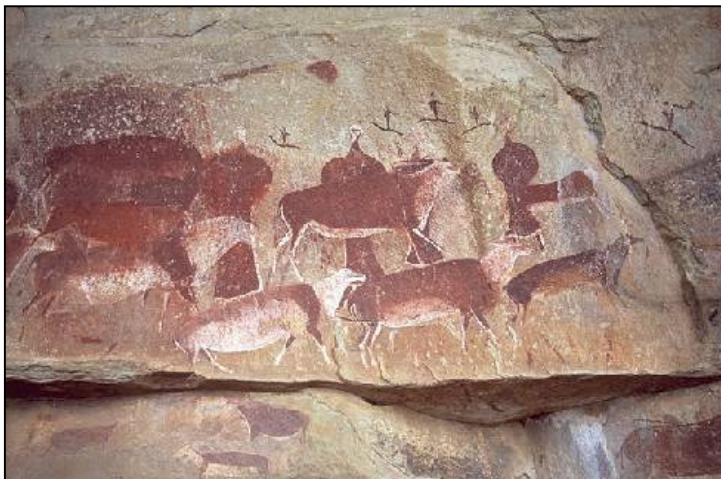
Overordnede mål for forvaltning av bergkunsten som kulturminne må ses i sammenheng med allerede vedtatte mål for forvaltningen av kulturminner i Nordland, slik disse ble nedfelt i *Kulturminneplan for Nordland 2003-2006*⁶. Sistnevnte plans overordnede mål er å:

- *Skape oppslutning om verdiene kulturminner og kulturmiljøer har som fortellere*

Bergkunsten er en rik kunnskaps- og opplevelseskilde som på en mer direkte måte enn mange andre kulturminner kan gi et innblikk i menneskers tanker, tro og idéverden. Bergkunsten kan oppleves på det stedet den en gang ble laget, og illustrerer gjennom sin tilstedeværelse hvordan mennesker i tanke og handling til enhver tid omskaper naturmiljøet til et kulturmiljø. Bergkunstens fortellende egenskaper henspiller slik sett også på noe allmennmenneskelig, uavhengig av tid og sted. Bergkunsten og dens kulturmiljø må, slik det også er lovpålagt, forvaltes som kilde på en bærekraftig måte, for både nålevende og kommende generasjoner. Fylkeskommunen må som ansvarlig skjøtselsmyndighet søke å sikre dette gjennom nødvendige tiltak og informasjon. En forutsetning for å lykkes er å skape bred og positiv oppslutning om bergkunstens kildeverdi. Dette vil være det beste vern for kulturminnet.

Kulturminneplan for Nordlands overordnede mål skal oppnås gjennom å:

- *Fremheve betydningen av kulturminner som uttrykk for prosesser over tid*

Bergkunst er et globalt fenomen, noe hellelakeriene fra Drakensberg, Free State i Sør Afrika illustrerer. Gjennom titusener av år etterlot Sanfolket (i forlatt terminologi "buskmenn") sin rike og mangfoldige bergkunst over hele det sørlige Afrika. Disse jeger-sankerne ble senere fordrevet eller utryddet av innvandrende bantutalende grupper og europeiske kolonimakter. I dag er denne kunsten en populær turistattraksjon som besøkes av turister fra hele verden. Kunsten er også viktig i gjenoppbygging av Sanfolkets identitet og kultur i dag. Foto: Eva W. Sætersdal.

Bergkunst verden over synes å ha innehatt to viktige funksjoner. Bergkunsten er et kommunikasjonsmedium som har sin bakgrunn i det bestandige og grunnleggende i menneskenes liv, som deres kosmologi, religion og ritualer. Samtidig synes bergkunsten å ha vært aktivt benyttet som et medium i håndteringen av store omveltninger og endringer i

⁶ Planen skal rulleres i 2009.

samfunnet. Nordlands bergkunst i all sin variasjon er en viktig formidler av begivenheter og omskiftninger som har formet menneskers liv i regionen i løpet av forhistorien. Bildene inviterer også til nylesninger over tid, noe som kan bidra til å korrigere historiske skjevheter i vår fremstilling av fortiden.

- *Frembringe fortellinger om Nordland som grunnlag for refleksjon over regional selvforståelse så vel som tilhørighet i det globale samfunn*

Bergkunsten er et kulturminne av global karakter, og har vært et kommunikasjonsmedium på alle kontinenter og til alle tider av forhistorien og historien. Nordlands bergkunst kan knyttes til forhistoriske tradisjoner som viser til fellestrekk både på landsbasis og i Fenno-Scandinavia som helhet. Samtidig finnes bergkunst i Nordland som er helt unik også i global sammenheng. Bergkunsten har sin rot i en tid forut for definisjonen av begreper som brukes i identifiseringen av Nordlands befolkning i dag, som "norsk", "samisk", "innvandrer" osv. Gjennom sine allmennmenneskelige aspekter og appell kan den derfor inneha en symbolverdi for Nordlands befolkning som helhet, og i møte med verden utenfor.

På denne bakgrunn kan det konkluderes at:

- *Et overordnet mål i forvaltningen av bergkunst i Nordland er å sikre disse unike kulturminnenes kildeverdi for nålevende og kommende generasjoner*

Som et middel i å oppnå denne målsettingen må det defineres overordnede prinsipper for bergkunstskjøtsel i vid forstand som kan være et styringsredskap arbeidet. Disse skal bidra til at hensynet til både bruk og vern kan forenes på en bærekraftig måte.

Et av Nordlands best bevarte slipte bergbilder. Denne bjørnen fra Ballangen befinner seg langt fra både folk og forurensingskilder. Lokaliseringen er derfor i seg selv et vern av dette kulturminnet.

5.2 Prinsipper for bergkunstskjøtsel; pleie og konservering

1) SKÅNSOM, LANGSIKTIG OG VELBEGRUNNET SKJØTSEL

- Fylkeskommunen skal søke å gjennomføre en skånsom og økologisk fundert bergkunstskjøtsel.
- Fylkeskommunen skal vektlegge langsiktig planlegging i bergkunstskjøtselen, sikre at nødvendig jevnlig vedlikehold blir utført og at igangsatte tiltak fullføres etter sin hensikt.
- Fylkeskommunen skal aktivt søke nødvendige råd og informasjon som grunnlag for gjennomføring av skånsomme og velbegrunnede skjøtselstiltak.

2) VELOVERVEIDE OG BEGRENSEDE FYSISKE INNGREP

- Fylkeskommunen skal vektlegge forebyggende tiltak og så langt som mulig søke å begrense fysiske inngrep i kulturminnet, dets kultur- og naturmiljø, samt utvise nødvendig forsiktighet i forbindelse med tiltak og inngrep som kan ha uforutsette konsekvenser.
- Der det foreligger store skader, stor sårbarhetsgrad eller slitasje bør det søkes løsninger som innebærer begrensede inngrep i selve kulturminnet fremfor omfattende sikringstiltak eller konserveringsinngrep med store konsekvenser for kulturminne og miljø. Alternative tiltak kan omfatte langsiktig eller kortsiktig tildekking, atkomstbegrensning eller avstengning.
- Fylkeskommunen skal utvise forsiktighet i godkjenning av nye pleie- eller konserveringstiltak der fremtidige konsekvenser ikke kan tilstrekkelig dokumenteres eller sannsynliggjøres, og utvise forsiktighet i utvalg og antall lokaliteter som omfattes av denne type tiltak.

3) HELHETLIG SKJØTSEL

- Fylkeskommunen skal ha som mål en helhetlig skjøtsel av bergkunsten, dens kulturmiljø og naturmiljø. Skjøtselen skal ta hensyn til sammenhengen mellom kulturminnet og det tilhørende miljø (som hulerommet med sedimenter, potensielt arkeologisk materiale og sedimenter i tilknytning til ristningsberg, bergflatenes meningsbærende mikrotopografi og landskap).

4) VELBEGRUNNEDE UTVALG OG PRIORITERINGER

- Skjøtselstiltak skal, i bruk av ressurser og valg av lokaliteter, omfang, teknikker, metoder, preparater m.v., bygge på velbegrunnede utvalg og prioriteringer, med bakgrunn i Nordlands bergkunst som helhet.

- På denne bakgrunn må avvikling eller gradvis nedtoning av eksisterende tilrettelegging etter hvert som denne forringes, vurderes fortløpende for de lokaliteter som ikke er definert som prioritert tilrettelagt eller åpne for publikum i denne plan.
- Fylkeskommunen må jevnlig vurdere tilstand og situasjon for *alle* bergkunstlokaliteter, og *i god tid* innføre nødvendige sikringstiltak. Der det er påkrevd kan dette medføre besøksregulering eller besøksforbud, tildekking/avstengning eller andre fysiske atkomstbegrensninger. Dette kan om nødvendig også omfatte å tilbakeholde informasjon om utsatte lokaliteter dersom dette er forenlig med vernet.

5) GOD INFORMASJONSUTVEKSLING

- Fylkeskommunen må bidra til at det finner sted en god informasjonsutveksling mellom de relevante forvaltningsinstanser og andre berørte parter i skjøtselsarbeidet, ved å gi nødvendig informasjon i forbindelse med Fylkeskommunens ulike skjøtselstiltak.
- Fylkeskommunen må som ansvarlig skjøtselsmyndighet sørge for å motta og om nødvendig kreve informasjon fra andre forvaltningsinstanser vedrørende skjøtselstiltak disse planlegger i Nordland. Slik informasjon er et nødvendig grunnlag for Fylkeskommunens rett og plikt til uttalelse og godkjenning av slike tiltak.
- Fylkeskommunen må vektlegge god informasjon til publikum i forbindelse med ulike skjøtselstiltak, spesielt der disse begrenser, stiller krav til eller medfører bistand fra publikum.

6) MÅLRETTET SAMARBEID

- Fylkeskommunen må arbeide for å sikre et målrettet samarbeid i bergkunstskjøtselen mellom ansvarlige forvaltningsinstanser, kommuner, grunneiere og andre involverte eller berørte parter. Dette kan oppnås gjennom etablering av gode skjøtselsplaner, nødvendige avtaler og samarbeidsrutiner.

5.3 Prinsipper for bergkunstskjøtsel; formidling og tilrettelegging for publikum

1) FREMHEVE BERGKUNSTENS KILDE- OG OPPLEVELSESVERDI, OG VERDI SOM FORMIDLER AV FORTELLINGER OM NORDLAND

- Fylkeskommunen må gjennom sin bergkunstformidling søke å skape bred oppslutning om verdiene bergkunsten har som opplevelses- og kunnskapskilde, og dermed for dens vern og bevaring i nåtid og fremtid.

2) HELHETLIG OG INKLUDERENDE FORMIDLING

- Bergkunstformidling i Nordland skal skje i tråd med prinsipper nedfelt i Kulturminneplan for Nordland, gjennom en åpen og inkluderende formidling som fremhever bergkunstens verdi for hele Nordlands befolkning.
- Gjennom formidling og i tilrettelegging av lokaliteter må det tas hensyn både til bergkunsten og dens tilhørende arkeologiske kontekst, dens kulturmiljø og naturmiljø, og betydningen av helheten disse utgjør. Formidling og de former for tilrettelegging som iverksettes må sikre at disse verdiene beskyttes og bevares.
- Tilrettelegging skal, så langt det lar seg gjøre, ta hensyn til tilgjengelighet for alle.

3) SIKRE PUBLIKUMS OPPLEVELSE AV BERGKUNSTEN GJENNOM PRIORITERING AV ET FORSVARLIG OG BÆREKRAFTIG UTVALG

- Fylkeskommunen må sikre at formidling av bergkunst som kunnskaps- og opplevelsesressurs skjer på en bærekraftig måte, basert på god forvaltning av et utvalg tilrettelagte/tilgjengelige lokaliteter.
- Utvelgelse av slike lokaliteter skal bygge på god fylkesvis geografisk fordeling og et representativt pedagogisk utvalg (som tidsepoke/tradisjon/teknikk), der dette er faglig/vernemessig forsvarlig og de nødvendige ressurser foreligger for å sikre dette.
- Utvalget må i størst mulig grad ta utgangspunkt i allerede eksisterende tilretteleggingsprosjekter, gjennom vedlikehold eller oppgradering av disse, kontinuerlig vurdert ut fra kulturminnets og tilretteleggingens tilstand.
- Tilrettelegging av nye lokaliteter skal begrenses og må kun finne sted dersom tiltaket er tilstrekkelig vurdert og begrunnet, og i tråd med denne plans prinsipper.

4) TILRETTELEGGING GJENNOM SKÅNSOMME FYSISKE INNGREP OG INSTALLASJONER

- Fysisk tilrettelegging av lokaliteter (stier, plattformer, skilt m.v.) skal skje på en måte som ikke skjemmer og i minst mulig grad griper inn i eller endrer kulturminnet, dets omgivelser, kultur- og naturmiljø, og som vektlegger nødvendige krav til estetikk og kulturminnets beskyttelse.
- I materialbruk må det vektlegges løsninger som ikke er miljøskadelige, som holder høy kvalitet og som ikke brytes ned over tid på en måte som skader eller skjemmer kulturminnet eller omgivelsene.

- Oppmaling eller gjenoppmaling av bergkunst i Nordland skal ikke forekomme med mindre dette kan særskilt begrunnes ut fra hensynet til sikring av kulturminnet.
- Som ledd i begrensningen av fysiske installasjoner på lokalitetene bør Fylkeskommunen utrede alternative kanaler for tilgjengeliggjøring av informasjon, slik som Internettbaserte løsninger m.v.

5) MÅLRETTET SAMARBEID

- Etablering av samarbeid mellom ansvarlige forvaltningsinstanser og andre berørte parter som for eksempel kommuner, grunneiere, lokale museer eller andre interesserte parter, samt utarbeidelse av skjøtelsesplaner og bindende avtaler om finansiering, gjennomføring og videre oppfølging der dette er påkrevd, skal være en forutsetning for igangsetting av nye, eller oppgradering av eksisterende, tilretteleggings- og formidlingsprosjekter.

Formidling av bergkunst kan ta mange former. Vegar Moen har fotografert bergkunst på Nordkalotten og på Sicilia for prosjektet "Bergkunst i Europas ytterkant", i regi av Nordland fylkeskommune. En vandretstilling med Moens bergkunstbilder åpnet ved Tromsø Museum-Universitetsmuseet i 2003. Her arbeider han i en hule i Trapani på Sicilia.

6. Handlingsplan og virkemidler

6.1 Strategier og prioriteringer i forvaltning av den slipte bergkunsten

Skjøtsel av den slipte bergkunsten pålegger Fylkeskommunen et spesielt ansvar, ettersom man i Nordland forvalter et kulturminne av unik regional, nasjonal og global verdi. I forbindelse med Bergkunstprosjektet har Tromsø Museum-Universitetsmuseet i samråd med Fylkeskommunen utviklet skjøtelsesplaner for alle så nær som to nyoppdagede lokaliteter med slipt bergkunst. Det bør tidligst mulig i planperioden utarbeides skjøtelsesplan for disse lokalitetene ved Nes fort i Lødingen. Videre bør det tidligst mulig i planperioden utvikles en felles tiltaks/forvaltningsplan for alle lokaliteter med slipt bergkunst i Nordland, ettersom det stilles spesielle krav til forvaltningen av denne unike gruppen bergkunstlokaliteter. Planen må utvikles i samråd med Tromsø Museum- Universitetsmuseet.

Tilstandsdokumentasjon gjennom Bergkunstprosjektet avdekket mange nye spørsmål knyttet til skjøtelsen av den slipte bergkunsten, men har i mindre grad bidratt til målrettet forskning rettet mot å finne svar på disse spørsmålene. Det er derfor ikke entydig hva som vil være Fylkeskommunens beste strategi i dette arbeidet. For å løse sine oppgaver som ansvarlig skjøtelsesmyndighet må Fylkeskommunen derfor være en pådriver i opprettelsen av forsknings- og samarbeidsprosjekter som kan gi bedre kunnskap om skjøtsel og vern av denne type bergkunst. Dette fordrer samarbeid også med andre instanser.

Slipt bergkunst fra Klubba, Åmøy i Meløy. Bildenes synlighet varierer med vær og lysforhold. I skrått sollys som her skinner det i de slipte linjene.

Nordland fylkeskommune har innledet et samarbeid med Tromsø Museum-Universitetsmuseet om utredning av problemstillinger tilknyttet skjøtsel og universell tilrettelegging av den slipte bergkunsten på Fykan i Glømfjord i Meløy kommune, med økonomisk bistand fra Riksantikvaren over

statsbudsjettet kap. 1429, post 72.6. Det er også etablert samarbeid med Meløy kommune. Store utfordringer knytter seg til håndteringen av skjøtelsesproblematikken på Fykan, som beskrevet under kapittel 4.3.1. Resultater av dette arbeidet har stor overføringsverdi til øvrige lokaliteter av denne type i Nordland. Fylkeskommunen må derfor ta ansvar for å sikre videre fremdrift i dette samarbeidet, gjennom etablering og formalisering av et prosjektsamarbeid om slipt bergkunst med definerte målsettinger. Dette vil være grunnlag for å iverksette Fylkeskommunens langsiktige forpliktelser som skjøtelsesansvarlig for slipt bergkunst. Det bør aktivt søkes eksterne finansieringskilder, men det må forventes at utløsning av slike midler vil kreve egeninnsats fra Fylkeskommunens side. Staten ved Riksantikvaren bidrar allerede med finansiering til dette arbeidet.

Flertallet av de øvrige lokalitetene med slipt bergkunst er tilrettelagte og lett tilgjengelige for publikum. Tilrettelegging av nye lokaliteter bør derfor ikke finne sted, og styrt avvikling kan om nødvendig vurderes fremfor oppgradering på noen lokaliteter. Lokalitetene Leiknes i Tysfjord (Fotefarprosjekt), Tømmerneset i Hamarøy og Mjønes i Bodø, som alle er lett tilgjengelige og tilrettelagte lokaliteter, ble utpekt som prioriterte publikumslokaliteter i forrige planperiode. Dette bør opprettholdes. Det er igangsatt utbedring av publikumstilbud i forbindelse med bergkunsten på Leiknes. Tilretteleggingen på Mjønes er ikke lengre i akseptabel forfatning og nye publikumstiltak i form av bl.a. skilt må iverksettes her snarest. Tilretteleggingen på Tømmerneset tilfredstiller ikke moderne krav til form og innhold og lokaliteten egner seg dessuten for universell utforming. Beliggenheten i tilknytning til rasteplass på E6 gjør lokaliteten spesielt egnet for formidling. Ny tilrettelegging med vekt på tilgjengelighet for alle må derfor komme på plass i planperioden. Tiltak for overvåking av besøkstall og slitasje må gjennomføres på disse lokalitetene. Skilting på øvrige lokaliteter bør utskiftes eller vurderes fjernet i løpet av planperioden.

6.2 Strategier og prioriteringer i forvaltning av hulemaleriene

Hule- og hulemalerier er en sjelden og spesielt sårbar type kulturminne og hulemaleriene er dessuten unike for landsdelen. Flertallet av disse hulene finnes i Nordland noe som pålegger Nordland fylkeskommune et spesielt ansvar. På grunn av både bildenes og hulerommens sårbarhet må disse derfor beskyttes spesielt, og besøk på disse lokalitetene derfor reguleres og kontrolleres.

Inngang til hule i Gildeskål. Maleriene her er i ferd med å gå tapt på grunn av steinras og det er forbundet med stor fare å oppsøke dem. Foto: Vegar Moen.

I forbindelse med Bergkunstprosjektet har Tromsø Museum-Universitetsmuseet og NTNU Vitenskapsmuseet i samråd med Fylkeskommunen utviklet skjøtselsplaner for disse lokalitetene. På grunnlag av disse bør det tidligst mulig i planperioden utvikles en

felles tiltaks/forvaltningsplan for helle/hulemalerier i Nordland ettersom det stilles store krav til forvaltningen av denne bergkunsttypen. Planen må utvikles i samråd med landsdelsmuseene og i dialog med NIKUs ekspertise på området.

Kollhellaren i Moskenes kommune som inngår i prosjektet Fotefar mot nord, har formalisert besøksregulering (guiding) og ble i forrige planperiode definert som en prioritert publikumslokalitet. Dette bør opprettholdes, forutsatt at det foreligger ressurser til den nødvendige overvåking og sikring dette medfører, og at dette er nedfelt og iverksatt gjennom skjøtselsplan og nødvendige avtaler om ansvarsfordeling. Det må snarest mulig i planperioden

foretas gjennomgang og revisjon av dagens guideordning, der faglig innhold og praktisk gjennomføring m.v. evalueres. Tilretteleggingen av Skåren Monsen-hula i Brønnøy kommune som tidligere var del av Fotefarprosjektet, ble av hensyn til publikums og kulturminnets sikkerhet avvirket som åpen og prioritert publikumslokalitet i forrige planperiode. For hula "Helvete" som inngår i Fotefarprosjekt i Røst kommune må det tidligst mulig i planperioden iverksettes tiltak tilsvarende dem beskrevet for Kollhellaren; dersom dette ikke er mulig bør adgangsforbud vurderes.

Stor fare for utilsiktet skade på sårbare malerier medfører at det i alle hellere og huler der det vurderes som påkrevd for sikring av kulturminnet, må settes opp skilt med anvisning om regler for ferdsel og adferd ved besøk, samt informasjon om disse kulturminnenes sårbarhet. Det bør også vurderes andre media for tilgjengeliggjøring av slik informasjon. Samtidig må ferdselsrestriksjoner og avstengning vurderes fortløpende på grunnlag av tilstand og behov for alle huler og hellere med malerier. Målet bør ikke være totalforbud dersom dette kan unngås, men derimot en kontrollert, hensynsfull og kunnskapsbasert ferdsel. Som redskap i det videre vern av hulene bør også behovet for utvidet beskyttelse gjennom områdefredning etter Kulturminneloven vurderes for spesielt utsatte lokaliteter.

6.3 Strategier og prioriteringer i forvaltning av helleristningene

Tromsø Museum-Universitetsmuseet og NTNU Vitenskapsmuseet har utarbeidet skjøtelsesplaner for alle helleristningslokaliteter i Nordland i samarbeid med Fylkeskommunen. I forrige planperiode ble det gjennomført sikring fase 1-2 og fase 3 (strakstiltak) i henhold til Riksantikvarens definisjon. I neste planperiode vil fokus i stor grad måtte rettes mot jevnlig skjøtsel og vedlikehold, samt tiltak for opprustning eller iverksetting av publikumstiltak.

Det er gjennomført et stor løft for å forbedre tilstanden for helleristningene på Skiløperfeltet på Rødøya i Alstahaug. Mange besøkende finner veien hit. Det må utføres årlig vedlikehold dersom bildene skal holdes fri for vegetasjon i fremtiden.

Ingen nye tilretteleggingsprosjekter skal finne sted i planperioden med mindre særskilte grunner foreligger, og ressurser må derfor settes inn til vedlikehold og opprustning av eksisterende tiltak. Lokaliteter som prioriteres som åpne for publikum er som i forrige planperiode,

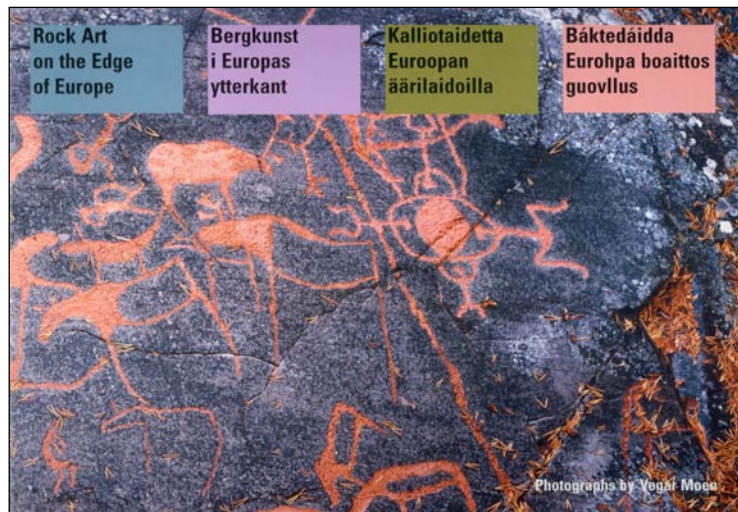
Brennholtet i Narvik by, skålgropstein på Sandvågmoen i Steigen, helleristningsfeltene på Rødøya i Alstahaug og Vistnesdalen i Vevelstad (Fotefarprosjekt). Det er behov for nye skilt og ulike former for opprustning av alle disse lokalitetene, og tiltak er allerede igangsatt i Vistnesdalen og på Rødøya. I Vistnesdalen inkluderer tiltakene oppgradering med hensyn til tilgjengelighet for alle. I tilknytning til veideristningene på Rødøya er det ønskelig å utvide tilretteleggingen i området til å inkludere jordbruksristningene på Tro, som del av en sammenhengende turistløype. Dette vil sikre publikums adgang til pedagogisk bredde i

prioriterte lokaliteter. Det må derfor etableres publikumstiltak også i tilknytning til denne lokaliteten i planperioden. For øvrige lokaliteter må det i planperioden vurderes om det er behov for skilting av hensyn til sikring av kulturminnet, dette vil for eksempel være aktuelt for helleristningene i Herjangen i Narvik kommune. Dersom behov foreligger, må slik skilting eller andre sikringstiltak iverksettes i planperioden.

Oppmalingspraksisen som tidligere har omfattet flere av disse lokalitetene skal som regel unngås i fremtiden. Det må samtidig tas hensyn til at opphør av denne praksisen ofte krever iverksetting av andre tiltak (som annen merking av lokalitetene i landskapet, kalkeringer av bildene tilgjengelig gjennom skilt eller andre informasjonskanaler osv.). Konsekvensene av slik avvikling bør i hvert tilfelle utredes med henblikk på sikring av kulturminnet, ettersom avvikling kan være uheldig i tilfeller der bilder kan skades ved at publikum ikke er oppmerksom på dem eller der det kan dokumenteres at maling beskytter mot hærverk. Gode alternativer bør uansett søkes slik at styrt avvikling på sikt kan finne sted også i disse tilfellene.

6.4 Strategier og prioriteringer i bergkunstformidlingen

Fylkeskommunen har igangsatt arbeid med utvikling av en felles mal og formidlingsprofil for tilrettelegging av kulturminner i Nordland, som skal ligge til grunn for alle tilretteleggingstiltak i planperioden. Ut fra målsettingen om å begrense fysiske installasjoner og inngrep i landskapet må det i fremtiden søkes løsninger der forenklet informasjon på stedet kan suppleres med mer utfyllende informasjon tilgjengelig gjennom andre fora, for eksempel internett. Det bør søkes formidlingsløsninger som tar hensyn til kravene til tilgjengelighet for alle i spredningen av informasjon, medfører bedre og enklere rutiner for oppdatering og gir bedre tilgjengelighet for viktige målgrupper som kommuner, skoler, turistnæring m.v.

Prosjektet "Bergkunst i Europas ytterkant" har arrangert feltarbeid, seminarer og utstillinger på Nordkalotten og i Italia. Det er produsert en egen katalog på fire språk, med fotograf Vegar Moens bergkunstbilder.

Uvikling av internettbasert informasjon om bergkunst og andre kulturminner i Nordland bør søkes finansiert som et prosjekt i løpet av planperioden, og grunnlaget for en slik søknad utredes som et forprosjekt så tidlig

som mulig i planperioden. I den videre oppfølging av bergkunstformidling i Nordland må det aktivt søkes eksterne finansieringskilder som grunnlag for prosjektsamarbeid.

Gjennom prosjektet "Bergkunst i Europas ytterkant" som ble igangsatt med finansiering fra Nordkalottrådet i 2001 og koordinert av Nordland Fylkeskommune, i samarbeid med universitetene i Tromsø, Bergen, Umeå og Oulu, er det bl.a. produsert en fotoutstilling med utstillingskatalog, som lånes ut til museer og andre. Som resultat av prosjektet foreligger et stort antall fotografier i høy kvalitet av bergkunst i Nordland og på Nordkalotten, utført av

fotograf Vegar Moen. Bildene er en unik kilde til formidling av disse verdifulle kulturminnene, og prosjektet hadde som målsetting å gjøre flest mulig av dem tilgjengelige for publikum på Nordkalotten. Det må i planperioden søkes måter å videreformidle dette materialet til et større publikum, gjennom utstillinger, internett eller bokprosjekter m.v.

6.5 Iverksetting, oppfølging, og finansiering

Fylkeskommunen har som regional kulturminnemyndighet et delegert ansvar for gjennomføring av en rekke lovpålagte oppgaver, innbefattet skjøtsel av bergkunst og andre automatisk fredete kulturminner. Oppgavene som er beskrevet i planen vil delvis kunne gjennomføres innenfor eksisterende budsjetttrammer, men vil også kreve ressurstilgang. Det forventes bidrag fra staten over Statsbudsjettet kapittel 1429, post 72.6 til årviss skjøtsel og sikring av bergkunst også i fremtiden. Det må også søkes bidrag fra andre samarbeidspartnere der dette er relevant, som ved fremtidige formidlings- og tilretteleggingsprosjekter. Enkeltprosjekter beskrevet i planen vil etter behov måtte søkes finansiert spesielt. Fremtidige ressursbehov vil også fremkomme som resultat av rullering av skjøtsels- og tiltaksplaner.

Det foretas løpende faglig rullering i planperioden. Revidert plan legges frem for Nordland Fylkesting etter ti år.

Anvendt litteratur

Bakkevig, Sverre 2002a. Hva er den største trussel mot helleristningene? *Frå haug ok heidni 1/2000*: 43-50.

Bakkevig, Sverre 2002b. Økologisk bergkunstskjøtsel i Rogaland. *Frå haug ok heidni 1/2000*: 31-35.

Berglund, Birgitta 1993. Nyfunne hulemalerier på kysten av Sør-Helgeland. *Spor 2*: 36-38.

Bertelsen, Reidar og Alf Ragnar Nilsen 2002. Det første slipte bergbilde i Lofoten. *Hällbilder och hällbildernas rum*. Studier i regional arkeologi 2: 17-22. Örnsköldsvik.

Binns, Kari Støren 1999. I møte med maktene. Kulturminnene på Tilrem, Mo og i Skåren. Fotefar mot nord hefte 17.

Bjelland, Torbjørg og Bjørn Hebba Helberg (red.) 2006. *Bergkunst. En veiledning i dokumentasjon, skjøtsel, tilrettelegging og overvåking av norsk bergkunst*. Riksantikvaren.

Bjelland, Torbjørg udat. Befaring på lokaliteter med slipte ristninger i Nordland 25-27 oktober 2004. Rapport, Bergkunstprosjektet.

Bjerck, Hein Bjartmann 1995a. Malte menneskebilder i "Helvete". Betragtninger om en nyoppdaget hulemaling på Trenyken, Røst, Nordland. *Universitetets Oldssaksamling Årbok*: 121-150.

Bjerck, Hein Bjartmann 1995b. *Menneskene i kollmørket. Hulemalingene i Revsvika*. Fotefar mot nord hefte 52.

Bjerck, Hein Bjartmann udat. a. Spor ved Saltstraumen gjennom 10 000 år. Hefte, Spor langs Saltstraumen, NFK mfl.

Bjerck, Hein Bjartmann udat. b. *Bergbildene på Leiknes. "Dyreberget"*. Fotefar mot nord hefte 43.

Bjerke, Jan Werner 2000. Bevaring og tilrettelegging av helleristninger sett fra et biologisk ståsted. *Fire år med Bergkunstprosjektet 1996-1999*, Riksantikvarens rapporter 29-2000: 75-86.

Bostwick, Lisa Gay, Maaretta Jaukkuri & Ketil Born 1998. *Fortidskunst i Nordland*. Orkana.

Finnmark fylkeskommune 2002. *Forvaltningsplan verdensarvområdene i Alta kommune, Finnmark*. Vadsø.

Gjessing, Gutorm 1932. *Arktiske helleristninger i Nord-Norge*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: XXI. Oslo.

Gran, Kjartan 1998. De slipte helleristningene i Nordland. Nedbryting og bevaring. Unpubl. avgangsuppgave. Konservatorskolen, Det Kgl. Danske Kunstakademi.

Grepstad, Ottar og Kirsti Mathilde Thorheim 2003. *Fotefar mot nord. En kulturhistorisk reise i Nord-Norge og Namdalen*. Press, Oslo.

Hallström, Gustaf 1931. Böra runstenar och hållristningar uppmålas? *Fornvännen* 1931: 1-37.

Hallström, Gustaf 1938. *Monumental art of northern Europe from the Stone Age I: The Norwegian localities*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Hesjedal, Anders 1990. Helleristninger som tegn og tekst. En analyse av veideristningene i Nordland og Troms. *Stensilserie B nr. 33 ISV*, Universitetet i Tromsø.

Hesjedal, Anders 1994. The hunters' rock art of northern Norway. Problems of chronology and interpretation. *Norwegian Archaeological Review* 27 (1): 1-14.

Hesjedal, Anders 1992. Veideristninger i Nord-Norge, datering og tolkningsproblematikk. *Viking LV*: 27-55.

Helberg, Bjørn Hebba 1997- 2002. Rapporter vedrørende sikringsarbeidet for det nasjonale bergkunstprosjektet - del Nord-Norge. Unpubl., Tromsø Museum-Universitetsmuseet.

Helberg, Bjørn Hebba 2000. Statusrapport for Bergkunstprosjektet 1996-1999, i Riksantikvaren 2000. *Fire år med Bergkunstprosjektet 1996-1999*, Riksantikvarens rapporter 29-2000: 55-74.

Hygen, Anne-Sophie 1999. *Fornminneforvaltning i praksis. Vern, bevaring og bruk av førreformatoriske kulturminner*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen 3.

Hygen, Anne-Sophie 2000. Historikk, prosess og mål for prosjektet. *Fire år med Bergkunstprosjektet 1996-1999*, Riksantikvarens rapporter 29-2000: 7-11.

Hygen, Anne-Sophie 2006. *Sikring av Bergkunst, Bergkunstprosjektet 1996-2005: Riksantikvarens sluttrapport*. Riksantikvarens arkiv, Oslo.

Johnson, Trine 1996. *Evige uttrykk. Helleristningene i Vistnesdalen*. Fotefar mot nord hefte 18.

Mandt, Gro og Kirsti Hauge Riisøen 1996. "Bergkunst 2000". Tverrfaglig prosjekt ved UiB. *UNIMUS* 3: 4-5.

Nordland Fylkeskommune 2002. *Fortellinger om Nordland. Kulturminneplan for Nordland 2002-2006*. Bodø.

Norsted, Terje 2000. Den malte bergkunsten - en statusrapport. *Fire år med Bergkunstprosjektet 1996-1999*, Riksantikvarens rapporter 29-2000: 151-168.

Norsted, Terje 2001a. Maleriene i "Helvete", Røst. Dokumentasjon med tilstandsbeskrivelse. Rapportering om konserveringsforsøk. Forslag om tiltak. Unpubl. rapport, NIKU.

Norsted, Terje 2001b. Bergmaleriene på Store Hjertøya, Bodø kommune. Dokumentasjon med tilstandsbeskrivelse. Dokumentasjon, tilstandsbeskrivelse. Forslag om tiltak. Upubl. rapport, NIKU.

Norsted, Terje 2006. Hulemaleriene i Norge. Egenart, mening og konservering. Inger Marie Egenberg et al. (red.), *Kultur – minner og miljøer*. NIKU Tema 18, Oslo.

Riksantikvaren 1998. Riksantikvarens informasjon om kulturminner, kapittel 7.3.1. *Skjøtsel: Vernestrategi og velferdsgode*. Riksantikvaren, Oslo.

Riksantikvaren (Bergkunstprosjektet) 2000. Begreper, oppgaver, roller og ansvarsfordeling i forvaltning av bergkunst. Notat, Oslo.

Riksantikvaren 2002. Sikring av bergkunst, prosjektplan 2003 med sammendrag av årsrapporter 2002. Upubl., Oslo.

Riksantikvaren 2003. Sikring av bergkunst, prosjektplan 2004 med sammendrag av årsrapporter 2003. Upubl., Oslo.

Shetelig, Haakon 2001. Steinalders-kunst i Norge. Serprent or *Norsk Aarbok* 1921. Aktietrykkeriet, Stavanger.

Simonsen, Povl 1973. Sydskskandinaviske helleristninger i Nord-Norge. *Bonde-veidemann, bofast ikke-bofast i Nordisk forhistorie*. Tromsø Museums skrifter XIV:153-156. Universitetsforlaget, Tromsø.

Simonsen, Povl 1958. *Arktiske helleristninger i Nord-Norge II*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: KLIX, Oslo.

Simonsen, Povl 1991. *Fortidsminner nord for Polarsirkelen*. Universitetsforlaget, Oslo.

Sognnes, Kalle 1982. Prehistoric cave paintings in Norway. *Acta Archaeologica* 53: 102-118.

Sognnes, Kalle 1981. *Holemalingane i Skåren-Monsen, Brønnøy, Nordland*. Viking XLIII: 34-52.

Sognnes, Kalle 1985. Bergkunsten, i Kristian Pettersen & Birgitta Wik (red.), *Helgeland historie bind I*: 133-147.

Sognnes, Kalle 1988. Rock art at the Arctic Circle. Arctic and agrarian rock engravings from Tjøtta and Vevelstad, Nordland, Norway. *Acta Archaeologica* 59: 67-90.

Thorset, Ingunn et al. (red.) 2001. *Sikring av bergkunst. Forvittringsfaktorer og bevaringstiltak*. Bergkunstrapporter fra Universitetet i Bergen 2.

Walderhaug, Olav 1998. Chemical weathering at rock art sites in Western Norway: Which mechanisms are active and how can they be retarded? *Journal of Archaeological Science* 25: 789-800.

Walderhaug, Olav 2002. Er forvitring en alvorlig trussel for helleristningene i Stavangerområdet? *Frå haug ok heidni 1/2000*: 27-30.

Walderhaug, Olav & Eva Walderhaug 1998. Weathering of Norwegian rock art. A critical review. *Norwegian Archaeological Review 31 (2)*: 119-139.

Walderhaug Saetersdal, Eva 2000. Ethics, politics and practices in rock art conservation. *Public Archaeology 1*: 163-180.

Walderhaug Saetersdal, Eva *et al.* 2002. After Hallström: New directions in the study of Northern rock art. *Antiquity 76 (291)*: 25-26.

Walderhaug Saetersdal, Eva *et al.* 2003. *Rock art on the edge of Europe*. PJ Print, London.

Wold, Helge A. og Hein Bjartmann Bjerck 1998. *I Pietro Querinis fotefar. 5000 års historie på Røst*. Fotefar mot nord hefte 54.

Økland, Ingrid 2000. *Hulemalerier og rituell "performance"*. Upubl. hovedfagsoppgave, Universitetet i Tromsø.